

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING



NY FÖLJD. ÅRGÅNG 35

1954

UPPSALA 1955

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1955

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

547565

Martin Koch, Andreas Bjerre och förbrytarpsykologin i Guds vackra värld.¹

Av Jerker Engblom.

I.

Redan 1916, då Guds vackra värld utkom, var litteraturkritiker som Torsten Fogelqvist, Erik Hedén och John Landquist på det klara med att detta var Martin Kochs lyckokast. Det skulle också visa sig, att han aldrig senare kunde komma i jämnhöjd med denna roman, någonting som intygats av en rad litteraturhistoriker från Sven Cederblad till Erik Hjalmar Linder. Många författare, alltifrån Ture Nerman och Ivar Lo-Johansson till Thorsten Jonsson och Stig Dagerman, har också framhållit, vilket starkt intryck denna bok gjort på dem.

Det som attraherade redan de första bedömarna, var de initierade skildringarna från en föreställningsvärld, som aldrig tidigare i sådan utsträckning blottats för insyn, nämligen förbrytarens. Särskilt imponerade skildringen av storstadstjuven Frasse Karlsson-Gyllenhjelm's väg från slumkvarteren i den »grå staden vid de ljusa vattnen» till självmordet i fängelset, där han tillbringat större delen av sin tid som vuxen, men beröm får även alla de förbrytarporträtt, som Koch presenterat på romanens 800 sidor.

När Koch, efter att i sina tidigaste böcker till stor del ha arbetat med verklighetsmaterial hämtat från sitt eget liv, ger sig i kast med sociala skildringar med större perspektiv bakåt i tiden, tycks han inte dra sig för att kontakta personer, som verkligen varit initierade i de ämnen, där han behövt upplysningar. Så vänder han sig i februari 1913 till Fredrik Ström, som då var socialdemokratisk partisekreterare, och vill ha hänvisning på en »auktoritativ framställning af den rent proletära livsfilosofien»², och en månad senare kontaktar han borgmästare Carl Lindhagen i Stockholm,

¹ Följande förkortningar användes:

Martin Koch (K.).

Martin Koch, *Guds vackra värld, en historia om rätt och orätt*, 1916 (GVV).

Andreas Bjerre (Bj.).

Andreas Bjerre, *Kriminalpsykologiska studier, 1, Bidrag till tjufnadsbrottens psykologi*, 1907 (Bj. 1).

Andreas Bjerre, *Bidrag till mordets psykologi, Kriminalpsykologiska studier*, 1925 (Bj. 2).

Thorsten Jonsson, *Martin Koch*, Studentföreningen Verdandis småskrifter, nr 438, 1941 (J.).

² Brev från K. till Fredrik Ström, 16/2 1913. Göteborgs Stadsbibliotek.

som tio år tidigare varit en av ledamöterna i den s. k. Norrlandskommittén, för att bli insatt i Norrlandsfrågan³.

Men verkligt intimt samarbete tycks inte ha blivit aktuellt, förrän Koch började syssla med förarbetet till det verk, som till stor del skulle röra sig på för honom okänd mark, nämligen Guds vackra värld. Liksom på sin tid naturalisterna för att nå vetenskaplig pregnans samarbetade med berömda psykologer, man kan peka på bl. a. Zolas återopande av Claude Bernard, på Daudets samarbete med Charcot⁴, har Koch försökt få fasthet och exakthet i de förbrytarpsykologiska skildringarna i sin bok genom att kontakta en av Sveriges främsta kriminalpsykologer, Andreas Bjerre. Detta har påpekats av bl. a. Thorsten Jonsson i hans Verdandiskrift och av författarinnan Inge Lund i hennes bok om Martin Koch.⁵ Själv har Koch i sitt förord till GVV och i en artikel i Göteborgs-Posten framhållit, att han »även i största utsträckning rådfrågat den moderna kriminalpsykologiska sakkunskapen».⁶ Men med detta har man låtit sig nöja, och ingen har gått närmare in på frågan, vari Andreas Bjerres medverkan i GVV bestått. Det har varit syftet med denna undersökning att så långt sig göra låter söka påvisa detta och vad samarbetet har betytt för skapandet av denna bok, som enligt Staffan Björck är »ett av de stora verken i svensk prosa, stort både i sina förtjänster och sina svagheter».⁷

Kochs intresse för dessa förkomna individer och den miljö, ur vilken de utgått är av gammalt datum. Jonsson har tidigast uppmärksammat några av de artiklar och dikter, som här skall presenteras.

Den första glimten från denna ämnessfär får vi i den säkerligen Engström-influerade »Klockskojare», som är publicerad i skämttidningen Kurre.⁸ Denna berättelse återfinnes senare något förändrad i Arbetare.⁹ I detta verk finner vi också, något beskuren, en skiss »Krogliv»¹, som Koch publicerade i en nykterhetstidning några år senare². Den är troligen upptecknad före Kochs inträde i nykterhetsrörelsen 1905 — Koch utbildade sig till målare, och han har suttit med sitt skissblock i ett hörn av kaféet. »När jag gick hem på natten, hade jag i fickan en hel samling utsökt tokiga figurer, bizarra rörelser, vanvettigt stirrande ögon och vidöppna, söndersupna munnar; dessutom ett helt lager färska svordomar och nya, saftiga ord och uttryck, allt antecknat noga och med ytterlig pietet. Som en ung målare skall och bör, när han sitter inkrupen så tätt han kan komma in på det underbara, fantastiska, sagolika, som kallas v a r d a g s l i v e t.»

Detta stycke, som inte finns med i romanen, talar sitt tydliga språk om den zolska arbetsmetoden, och berättelsen är ett angrepp på alkoholens dominerande roll i samhället. De unga skall komma och med »starka nävar riva . . . undan krogarna, jämna dem med jorden». Jonsson nämner

³ Brev från K. till borgmästare Carl Lindhagen 17/3 1913. Arbetarrörelsens arkiv, Sthlm.

⁴ Se kap. Naturalistisk människoskildring i H. Lindströms *Hjärnornas kamp*, 1952.

⁵ J. s. 46. Inge Lund, *Martin Koch*, 1945, s. 138.

⁶ *Göteborgs-Posten*, 16 dec. 1916. *GVV*, 1, s. III (som citerats).

⁷ Staffan Björck, *Färgad berättelse*, *Nysvenska studier*, 1950, s. 76.

⁸ *Kurre*, 23 jan. 1909.

⁹ Martin Koch, *Arbetare, en historia om hat*, 1912, s. 214—219.

¹ *Arbetare*, s. 190—205.

² Jag har ej lyckats finna var. Koch ger själv ingen hänvisning.

också, att Arbetare är »mer tendentiös som nykterhetsskrift än som klasskampsroman — alla dess mindervärdiga figurer simmar i sprit, och de karaktärsfasta är samtliga helnyktra».³ I november 1911 gör Koch en resumé över en undersökning om dryckenskap och stöld. Här betonas, att nöden blott i ett fåtal fall spelar någon roll som bidragande orsak till brottet — i GVV låter Koch Frasse urskulda sig genom att låta honom säga, att det är nöden som drivit honom till att bli tjuv. Referatet slutar med uttalandet: »om man vill ryeka upp det onda med roten, så måste man i kampen mot brottet först och främst rikta sig emot dryckenskapen».⁴

I Söndags-Nisse visar Koch under åren 1911—1912 hur han behärskar det språk, som han senare i Arbetare och GVV skulle visa sådana glänsande prov på.⁵ Under pseudonymen Tji försöker han popularisera Runeberg och Fröding genom att översätta deras alster till stockholmslang eller — som det också kallas — söderamerikanska, och sedan följer en rad dikter under signaturen Grefven.⁶

I »Ett afskedsbref» den 12 maj tar Adelina farväl av sin själs älskade.

Ja har fått en ny bekant,
ingen kälek alls, festår'u,
bara simpati, å får'u
höra någe annat, så ere
inte ett jäkla dugg sannt.

Pekar detta dokument fram emot Arbetare⁷, som utkom på hösten samma år, så påminner t. ex. dikterna »En mangargroda» (tiggarrunge) 25 febr. och »När mandrom blir stor» 10 mars — där självmedlidande och tankar om framtida storhet ironiseras — om skildringarna av Frasse i GVV⁸.

Även berättelsen »Mordbrännaren» i Social-Demokratens Julnummer tyder på att Koch attraherats av liknande stoff. Den handlar om hur Gabriel (= Martin) och hans broder Sven konfronteras med en liten parvel på tio år, som varit orsaken till storbranden i Lillestad (= Köping, där Martin och hans broder vistades 1889). Sven skriker »Mordbrännare», men Gabriel svarar honom: »Såg du inte, att han var mycket, mycket fattigare än vi? Det är ju bara synd om mordbrännaren!»⁹

I Arbetare kommer detta intresse för förbrytare och deras miljöer till uttryck i bl. a. skildringarna av kafé Suggfläsket och de skumraskfigurer, som där uppehåller sig. Där skymtar deras egendomliga språk, men dessa figurer får i Arbetare endast bilda bakgrunden. Desto mer intresserar sig Koch för Blöt-Lasses väg från olyckan på arbetsplatsen till mordet på sin

³ J. s. 26—27.

⁴ *Templaren*, nr 46, 16 nov. 1911. Se även *Aftontidningen*, 8 febr. 1910. *Templaren* nr 49, 2 dec. 1909. Av F. Schulthess översätter Koch också en artikel, som publiceras i *Svenska Morgonbladet* d. 25 jan. 1912, där speciellt denna fråga beröres.

⁵ *Söndags-Nisse* nr 37, 17 sept. 1911, nr 38, 24 sept. 1911, nr 7, 18 febr. 1912, nr 8, 25 febr. 1912, nr 10, 10 mars 1912, nr 18, 1 maj 1912, nr 19, 12 maj 1912, nr 23, 9 juni 1912, nr 25, Midsommarnumret 1912, *Sport och Spe*, Strix Söndags-Nisse under Olympiska spelen 1912. Två av dessa dikter publicerade i Inge Lunds bok s. 46, 49.

⁶ I *GVV*, 2, s. 202, kallas Frasse för »grefven».

⁷ *Arbetare*, s. 109.

⁸ *GVV*, 1, s. 167.

⁹ 17 dec. 1912. Denna skiss skulle ingått i *Mauritz*, 1939, men uteslöts av utrymmes-skäl. Intresset för förbrytarpsykologi har kanske intensifierats hos Koch genom den kriminalistkongress, som ägde rum i slutet av augusti 1911 och som utförligt refererades i Stockholmspressen.

f. d. förman. Även om förebilden tecknats efter levande modell¹, har säkerligen litterära motiv spelat en stor roll för studiet av Lasse. Jonsson² pekar på inflytande från Zola, och denne har troligen varit den starkaste litterära impulsgivaren för *Arbetare*. Man erinras om Zola, när man läser om de trista miljöerna, arbetarnas tåg i gryningen eller Lasses väg mot brottet. I Krogen sjunker huvudpersonen efter en olyckshändelse genom spritmissbruk allt djupare, krogen är även hos Koch i centrum. Coupeaus fader var en fyllbult, och om Lasse får vi veta att han är född »vid en bakgata av spritförgiftade föräldrar».³ Men Coupeau begår inte något mord, och Lasses historia associerar bl. a. även till Den stora grufstrejken och en av dess huvudpersoner, nämligen Étienne Lantier. Denne mördar sin rival, och först efter detta får han frid. Liknande utveckling genomgår många av Geijerstams personer i hans förbrytarnoveller, och även hos Strindberg finner man dem, t. ex. i hans »En brottsling». Med stöd av ett brev från Koch till Ivar Lo-Johansson framhåller Jonsson⁴, att även Dostojevskis inflytande kan spåras i analysen av de olika faserna i sönderfallets psykologi, men analysen präglas ännu inte av den säkerhet, som Martin Koch uppnådde i GVV.⁵

Blöt-Lasses väg mot brottet är beroende av både arvs- och miljöfaktorer. Som ovan nämnts lade Koch stor vikt vid alkoholens roll, när det gällde brottslighet, och han räknar också med hur lätt det är för barn till alkoholister att bli brottslingar. Detta är fallet med Lasse, men hos honom finns även »den nedärvda ärligheten och den nedärvda fruktan för fängelset».⁶ Miljön, från barndomens vilda frihet på gatan till den arbetslöse Lasses liv på krogen, hjälper till att bryta ned honom.

En viss försiktighet måste dock i detta sammanhang iakttagas — i *Arbetare* förekommer ju endast en utförligare studerad förbrytare. Man kan framhålla, att föräldrarna, barn- och ungdomstiden ägnas — en av olikheterna med GVV — mycket litet intresse, och överhuvud saknas mycket av vad som i GVV är betydelsefullt för brottslingspsykologien, det första brottets psykologi⁷, synpunkterna på ånger osv. Orsakskedjorna är annorlunda, och bredden, djupet och säkerheten är betydligt större i den senare romanen. Det kanske mest typiska draget är, att Lasse — i motsats till Frasse — är alldeles utestängd från de egentliga förbrytarnas värld, vilken Koch i *Arbetare* endast ser utifrån.

I ett uttalande efter utgivandet av GVV säger Koch, att Lombrosos forskningar angående brottet »som ett resultat av degeneration eller speciell sinnessjukdom kunde anses misslyckade».⁸ I *Arbetare* kan man dock finna synpunkter, som överensstämmer med Lombrosos. I »1 maj» 1913 har Sigfrid Hansson presenterat några teckningar av huvudpersonerna i

¹ Jag är tveksam om riktigheten i J:s uttalande s. 26. »Samtida recensenter förklarade sig även känna igen både Blöt-Lasse och andra fysionomier» i kap. om Suggfläsket.

² J., s. 27.

³ *Arbetare* s. 307. I Frasses fall spelar alkoholen ingen roll.

⁴ J., s. 23, 27, 25.

⁵ Enligt min mening har Zola betytt mer än Dostojevskij för *Arbetare*. Koch har t. ex. först 1913 läst Döda huset och genom Bjerre har hans intresse för den ryske författaren stimulerats.

⁶ *Arbetare* s. 253.

⁷ Jfr t. ex. skildringen av första brottet i *Arbetare*, s. 301 med s. 154.

⁸ *Göteborgs-Posten*, 16 dec. 1916.

Arbetare, gjorde av Koch själv.⁹ En av dessa föreställer Blöt-Lasse, och i Arbetare skildras, hur Lasse själv tittar på sitt porträtt i tidningen: »en låg panna, en väl kammad, fettblank lugg lagd över ena ögat, en alldeles uttryckslös, sömning blick djupt inne i mörkret under pannan, mustascherna hopsnoddade med fett till smala spetsar, en bred mun med tjocka läppar, en kraftig haka, som sprang fram ur grova käkar och mitt i ansiktet en liten lustig, platt näsa».¹ Även om det funnits en levande förebild till Lasse, så tyder valet av förebild och själva sättet att beskriva hans utseende på inflytande från Lombroso eller någon av hans lärjungar. Varifrån Koch inhämtat sina kunskaper om den italienske kriminologen är väl nu svårt att säga, men säkerligen var Lombroso allmänt känd och diskuterad, vilket bl. a. framgår av ett uttalande av Marika Stiernstedt, då hon, i en återblick på just denna tid, sammanfattar vad man diskuterat i hennes närmaste vänkrets: »Bland annat kommenterades Lombroso, visserligen redan passerad som orakel, men åtminstone för mig några år tidigare en stor nyuppteckt.»²

Vid porträtteringen av Lasse får vi både kännedom om att han har drag, som av Lombroso ansågs utmärkande för förbrytaren (bl. a. den låga pannan och det stora käkpartiet), och ett utseende, som påminner om kretinismens offer — Lombroso har speciellt studerat kretinism (tjocka läppar och intryckt näsa). Därtill kommer att Blöt-Lasse utvecklas bakåt, för att så småningom närma sig ett stadium, som starkt påminner om vildens — det var som bekant en av hörnstenarna i Lombrosos läror, att den födde förbrytaren uppvisar atavistiska drag. En konfrontation med Lasse strax före självmordet sker sålunda på följande sätt: »Vad låg gömt på botten i Lasses giftiga själ? Det anade han inte själv, ingen kunde veta det ännu. Där fanns troligen ingenting annat än vilden och djuret, den råa kretinismen och det svarta vansinnet.»³ Exempel på hur mördaren drives att begå sitt brott och hur han sedan blir lugn, återfinnes också hos Lombroso.⁴

Om detta inte återfinnes i GVV, är det dock mycket, som tyder på att Koch redan nu haft klart för sig många av de drag, som senare skulle bli karakteristiska för Frasse. Där finns Lasses motvilja mot allt vad arbete heter och hans längtan efter överklassens njutningar. Man återfinner självmedlidande och självförgudning — Lasse är sträng men rättvis — och uppgiften om Lasse som en »trettioårs karl, ett levande lik» passar även in på Frasse.⁵ Allt detta och samtalet mellan Lasse och prästen, liksom också hans sätt att uttrycka sig, pekar fram mot Frassegestalten. Och sist men icke minst, flykten undan det egna ansvaret, som enligt Koch bohømen och förbrytaren har gemensamt.

På det hela taget röner boken ett gott mottagande, och särskilt fram-

⁹ Två av dessa återfinns i Inge Lunds bok, s. 32—33.

¹ *Arbetare*, s. 302.

² Marika Stiernstedt, *Kring ett äktenskap*, 1953, s. 86. När Koch 1909 ritat av en vän i en tidning talar han skämtsamt om att dennes utseende påminner om den födde förbrytarens. Lombroso har betytt mycket för bl. a. Strindberg (se Lindström, *a. a.*, t. ex. s. 188).

³ *Arbetare* s. 308.

⁴ Cesare Lombroso, *Der Verbrecher*, i tysk bearbetning av M. O. Fraenkel. 1, 1894, 2, 1890, bl. a. 1, s. 216, 221, 2, s. 108—109.

⁵ *Arbetare*, s. 252, *GVV*, 2, s. 43, 303.

hålles skildringen av Lasses utveckling. Landquist påpekar, att den »lös-
liga fantastens själslif, fullföljande tillfälliga idéassociationer och upp-
slag, är här träffadt med en skarp och medveten iakttagelseförmåga».⁶
Böök, som i sin recension först betonat det ovan berörda inflytandet från
Zola och Dostojevskij, är dock — även om han har blicken öppen för
Kochs ovanliga psykologiska begåvning — inte överväldigad av Blöt-Lasse,
»efterbildningen är dilettantisk och verkar i hög grad tröttande; hela Blöt-
Lasses figur lider af den alltför anspråksfullt djupsinniga demonstra-
tionen».⁷

En milstolpe på vägen till GVV är vidare Dostojevskijs Döda huset,
som Koch recenserar året efter Arbetare kom ut. »Och allt detta lägger
han fram för läsaren på det enklaste, nyktraste språk i världen, man skulle
kunna säga med vetenskapens klara analys av livsföreteelserna. Det finns
inte många lika ohyggliga böcker i världslitteraturen, men inte heller
många av en sådan livsstyrka och en sådan oändlig känsla av samhörighet
med allt som lider. Den värld han öppnar är de förtrampades, de för-
krymptas och de misshandlades, och han känner dessa människor ända in
i själarnes innersta gömslen och vrår.»⁸ Det är ord som kunde ha gällt
GVV, och det pekar på en av beröringspunkterna med Bjerre, nämligen
bådas entusiasm för Dostojevskij.

Under åren närmast före GVV förekommer någon gång artiklar, som
sedan inarbetas i GVV. Det gäller bl. a. minnen från ungdomsåren, i vilka
Koch talar om sina år som måleriarbetare.⁹ Till dessa minnen, som åter-
kommer i GVV, 1, s. 177—179, har Koch i sitt eget urklipp fogat en
blyertsanteckning: »Måleriarbetarna i den grefliga sängkammaren!», med
vilken han åsyftar den episod, som Frasse är med om några sidor längre
fram och som kanske Koch själv har upplevt.¹

I den tidigare nämnda artikeln i Göteborgs-Posten säger Koch: »Så
kom världskriget. Människodjuren visade sig nakna i hela sin prakt från
djupen till de högsta höjderna. Jag såg naturligtvis i det hela en oerhörd
förbrytelse, vilket genast omsatte sig i en konkret bild: förbrytaren är
männslighetens mest karaktäristiska typ.» Linder påpekar, att »John
Karlzén har påvisat, att upplevelsen av första världskriget säkerligen
starkt medverkade vid konceptionen av Guds vackra värld»², detta fram-
hålles dock redan av Hedén i hans recension.³ I förbigående kan nämnas
att romanen skrevs 1915, inte 1916 som Jonsson anser.⁴ Denna sin avsky
för kriget visar Koch under åren 1914 och 1915 i broschyrer, enkätsvar
och inlägg i bl. a. Söndags-Nisse och Veckojournalen. I brev den 11 maj
1915 skriver han till Bjerre: »... dels kom ju dagen därpå ett belägg för
min allmänna pessimism, som gav mig en starkare chock än jag väntat.
Jag har kämpat ursinnigt för att bli av med Lusitania-skräcken»⁵, skrivit

⁶ *Dagens Nyheter*, 3 dec. 1912.

⁷ *Svenska Dagbladet*, 22 dec. 1912.

⁸ *Jämtlands Folkblad*, 20 dec. 1913.

⁹ *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet*, H 1, 1915. Koch arbetade fyra år i målaryrket.

¹ Se *GVV*, 1, s. 183. Se även förordet s. III.

² Erik Hjalmar Linder, *Sv. litt. hist.*, 8, 1949, s. 317.

³ *Social-Demokraten*, 15/12 1916.

⁴ *J. s. 50*. Mera härom längre fram.

⁵ Lusitania sänktes den 7/5 1915 av en tysk u-båt.

dussintals sidor med beska impressioner, men det sitter fastbitet. Jag börjar tro, att vi neutrala dra den sämre lotten — krigets verklighet skulle ge oss sysselsättning, så att vi sluppe att syssla så mycket med dess imagering. En volym bittra maximer à la Rochefoucauld skulle krävas bara för att ge uttryck åt känslorna inför Lusitania. Under pessimismens svarstaste flagga få vi segla femtio år framåt. Fast vi komma att på allehanda smygvägar inbilla oss, att svart även kan vara optimismens färg.» Hur starkt Koch intresserat sig för fredsrörelsen och dess problem framgår bl. a. av att han är en av de första medlemmarna i den »Svenska fredsar-mén», och i dess tidskrift Pax nr 1, 1906, har Koch, efter vad jag kunnat finna, debuterat med poemet »Akropolis».⁶

Andreas Bjerre, som var tre år äldre än Martin Koch och född år 1879, kom från ett förmöget hem och hade studerat i både Uppsala och Lund. Vid Stockholms högskola disputerade han 1910 på en straffrättslig avhandling. Under två år hade han också studerat vid Franz von Liszts kriminalistiska institut i Berlin, och vid hemkomsten idkade han under några månader studier vid Långholmens fängelse, vilket gav till resultat boken om tjuvarnas psykologi.

Hans första fru, Amelie Posse, som i en av sina böcker har skildrat sin och Andreas Bjerres bekantskap, fäller på de sista sidorna följande omdöme om honom: »Det var ett tragiskt livsöde. Hans rika begåvning, hans medlidsamma godhet och sällsynt fina djupa mänsklighet fick icke tillräckligt uttryck i ett par vetenskapliga böcker, som han under stor vanda lyckades få färdiga. Visserligen har den sista — om mordets psykologi — med tiden vunnit allt större erkännande inom fackkretsar i och utanför Sverige, men det visar honom alltför ensidigt från hans rent kriminalpsykologiska intressesfär för att verkligen göra honom full rättvisa. Och allt det andra, det som för honom själv var det viktiga och riktiga, blev liggande opublicerat i lösa anteckningar och fragment, i aforismer av understundom genial tankeskärpa. Hans med åren tilltagande depressionsperioder förvärrades yttermera av fysisk sjukdom — det var väl det som gjorde, att han aldrig kunde prestera den kraftkoncentration som var nödvändig för att samla materialet till något tryckbart helt. Hans oerhörda destruktiva självkritik bidrog också härtill.»⁷

Om hur hans yttre liv gestaltade sig skall här blott ytterligare nämnas, att han 1919 kallades till professor i Dorpat och att han där tillbragte de sex sista åren av sitt liv. Amelie Posse fortsätter: »Om hans inre liv kan man med fog säga att det i högre grad än de flestas blev en tummelplats, där väldiga strider mellan goda och mörka makter utkämpades. Han stred i det längsta — men när mörkret till slut hotade att ta överhand sökte han stoiskt förlösning i döden.»⁸

Om Bjerres första bok säger Hägerström, att denna »i sitt slag ganska enastående kriminalpsykologiska skrift . . . författad i en ålder av 28 år, har med sitt ringa omfång en stor saklig räckvidd. Fotad som den är på direkta iakttagelser av brottslingars sätt att känna och tänka, giver den

⁶ I »Svart på vitt», 1930, s. 20 omtalar Koch, att han debuterat i Strix 1907. Pax nr 2, 1908, innehåller en längre dikt av Koch, som jag icke sett omnämnd bland Kochs arbeten.

⁷ *Kunskapens träd i blom, Saml. skrifter*, 3, 1946, s. 215.

⁸ *A. a.*, s. 216.

trots det nödvändiga generaliserandet en stark känning av omedelbar kontakt med verkligheten. Men vad som särskilt är ägnat att väcka intresse är det av psykologisk intuition och filosofisk skarpblick präglade försöket att klarlägga själsliga sammanhang på detta område.»⁹

Boken om mordets psykologi 1925 väckte större uppmärksamhet. I inledningen till denna bok har Bjerre utförligt presenterat sin metod, om vilken Hägerström säger, att Bjerre med hänsyn till denna är »att betrakta som en föregångsman i Norden».¹

Eftersom kriminalpsykologin som vetenskap är mycket ung anser Bjerre, att man, innan man bygger vidare på lösa grundvalar, bör skaffa sig visshet om brottslingarnas psyke genom detaljundersökningar, speciellt personliga observationer, grundade främst på samtal med brottslingen. Det är detta Bjerre sysslat med på Långholmen, där han 1906 ägnade sitt intresse åt tjuvarnas psykologi, medan han åren 1910—1915 enbart sysslat med mördarnas själsliv.

Denna Bjerres metod går i korthet ut på att låta brottslingen tala fritt om vad som ligger honom närmast om hjärtat och därvid ta fasta på vad han anser självklart, iaktta hans minspel och reaktioner och hålla uppmärksamheten riktad på vad som ligger bakom alla uttalanden, dvs. lyssna efter hans »omedvetna själslivs innehåll».²

Bjerre kände naturligtvis till den kriminalpsykologiska litteraturen, och han var även på ett tidigt stadium förtrogen med Freud, Adler, Jung m. fl. Hans idéer överensstämmer på några punkter med Freuds — denne introducerades redan 1905 i Sverige av Andreas' broder Poul — men han tar avstånd på de flesta andra, framför allt från Freuds uppfattning om sexualiteten. När det gäller kriminologerna, ställer han sig bl. a. avvissande mot Lombroso, det stora namnet för 80-talisterna, på grund av att dennes teorier grundar sig på alltför ytliga iakttagelser, men han beundrar honom för att han fått upp allmänhetens ögon för förbrytarpsykologins betydelse.

Bjerres litteraturanvisningar har givit Koch många impulser, ehuru det är svårt att i detalj påvisa vilka de är. Däremot kan nämnas, att Koch före kontakten med Bjerre bl. a. känt till Krafft-Ebing och Aschaffenburg. Den förstnämnde omnämnes (liksom Weininger) i GVV, men Koch tycks dock inte ha fått så mycket från dessa — möjligen stoff till några homosexuella scener. Från Aschaffenburg har Koch fått den indelning av förbrytarna, som ligger bakom kapitlet »På havets botten», och Koch framlägger också synpunkter, som påminner om Aschaffenburgs åsikter om straffet (mera därom längre fram). Denne författare rekommenderas i Bjerres första bok, och Koch har i sitt bibliotek haft både denna och Aschaffenburgs arbete »Brottet och dess bekämpande», vilket översatts till svenska 1911.

Jag har även tagit del av Bjerres efterlämnade papper. Mycket av det som Koch en gång i tiden haft tillgång till är antagligen förlorat — det

⁹ *Sv. biogr. lexikon*, 4, 1924, s. 509.

¹ *Sv. biogr. lexikon*, 4, 1924, s. 510. Hägerström är dock kritisk på vissa punkter — det gäller närmast skälen för mördarnas klassindelning — då han ägnar boken ett ingående studium i sina Kriminalpsykologiska reflexioner, *Sv. Juristtidning*, 1925, s. 329—353.

² *Bj.* 2 s. 17. Se för övrigt Inl. i *GVV*.

finns t. ex. mycket litet från Bjerres tidigare studier på Långholmen — men det material, som finns kvar, har dock varit mig till stor hjälp, när det gällt att närmare bestämma, vad Koch lärt av Bjerre. Det här också lämnat mig upplysningen, att de studier, vilkas resultat föreligger i Mordets psykologi, påbörjades redan omkring 1910, och att man därför — naturligtvis med iakttagande av all försiktighet — ofta kan hänvisa till denna bok i stället för till det svåråtkomliga källmaterialet.³ Dessutom kan jag även peka på den uppsats om Dostojevskij som kriminalpsykolog⁴, som är ett resultat av Bjerres på många ställen visade lidelsefulla intresse för denne ryske författare.

Genom att jämföra dessa skrifter och anteckningar med GVV skall jag söka visa i vilken utsträckning Koch erhållit material och upplysningar från Bjerre. (Naturligtvis är det i många fall svårt att påvisa annat än överensstämmelser i bådas åsikter.) Kan man på denna punkt få en någotsånär riktig uppfattning av Bjerres betydelse, är det däremot svårare att klargöra, vad Koch har fått genom de otaliga diskussioner, som de haft tillsammans, något som framgår av brev och uttalanden.⁵ Bjerres förmåga att konversera på det mest underhållande sätt har framhållits, och man har pekat på hans vilja att i samtal ge det mesta möjliga av sig själv.⁶

Om Kochs och Bjerres första sammanträffande berättar Inge Lund följande: »Martin hade gjort hans bekantskap det året han skrev Guds vackra värld. Martin berättade för mig, att han för detta arbete behövde vissa upplysningar i brottmålsfrågor. Han hade därför ringt upp professor Bjerre, presenterat sig, förklarat sitt ärende och bett om ett sammanträffande. Professor Bjerre var vid den tiden bosatt i Stockholm. Martin blev av professor Bjerre önskad välkommen till hans hem. Han fick icke blott de önskade upplysningarna — herrarna blev vänner för livet.»⁷

Denna relation är i huvudsak riktig — presentationen sker per brev. Koch skriver den 31 mars 1915: ... »Såväl genom vännen Arthur Engberg som genom bokförläggarna herrar Bonnier vet jag, att Ni är en auktoritet 'rörande kriminologi'.» De tycks hastigt ha blivit goda vänner, och nu följer det samarbete, vars frukt blir Guds vackra värld. Första gången jag har sett denna titel nämnd, är i brev den 23 april 1915, där Koch bl. a. skriver: »Härmed ett litet utkast i största allmänhet, ett första angrepp på chaos! Jag ville be dig syna det *ytterst kritiskt* och opponera! De invändningar du gjorde sist, ha varit mig till största nytta och äro samvetsgrannt antecknade. ... Jag håller inte styvt på namnet 'Guds vackra värld', ehuru det uttrycket ger mig ett gott stöd tills vidare. Underrubriken är jag än mer tveksam om.» Några månader senare sänder Bjerre tillbaka planen. »Härmed följer planen till Guds vackra värld — i

³ Dessa anteckningar är skrivna på maskin, och då Bjerre tydligen varit en dålig maskinskrivare, har jag sett mig nödsakad att göra några smärre justeringar vid återgivandet av dem. Bjerres brev, dagboksanteckningar, m. m. förvaras hos f. hovrättspresidenten K. Schlyter.

⁴ *Forum*, 1921. Detta intresse var gammalt hos Bjerre. Redan 1907 rekommenderar han i sin bok »Memoiren aus einem Totenhaus».

⁵ Bjerres vänner har framhållit, hur man ofta i GVV kan känna igen Bjerres resone-mang. T. ex. K. Schlyter i brev till mig 17/10 1953.

⁶ Bl. a. författarinnan Hedvig af Petersens i brev till mig 19/3 1954.

⁷ I. Lund, *a. a.*, s. 138.

sanning en alldeles förträfflig titel.»⁸ Denna skiss har Koch två dagar senare sânt till Tor Bonnier.⁹ Skissen har jag ej lyckats finna, men av Bjerres brev framgår, att materialet till den nya romanen är så pass rikhaltigt, att boken kommer att bli större än *Arbetare*. Av brev till konstnären och vännen Sigfrid Ullman framgår också, att materialsamlandet är klart, och i ett brev en månad senare meddelar han, att han skrivit tre av bokens tio kapitel. Här meddelas också, att han blivit bekant med Bjerre, som »förefaller mig var en särdeles klok och god människa, tyvärr åtskilligt illa medfaren av trassel och elände — men vem fan är inte illa medfaren i detta land, som endast medger frodig växt åt knubb och knoddar! Finns här någon i allo *fullvuxen* människa, som inte är undernörd eller söndertrasad?»¹ Och Sigfrid Ullman gläder sig åt att Koch »lyckats finna en människa i den sibiriska ödslighet som heter Stockholm».²

II.

Då Koch på våren 1915 söker kontakt med Andreas Bjerre, har han klart för sig, att Frasse Karlsson-Gyllenhjelm och troligen också Vargen och hans kumpaner skall svara för den mörka kontrasten mot Sven Liljas ljusa värld. Det visade sig att Bjerre inte blott träffat och intresserat sig för förebilderna till dessa förbrytare, utan han kunde även få intressanta upplysningar om andra fångar.

Förebilden till Vargen var en f. d. fjärdingsman Per Matthias Johanson i Delsbo, känd under namnet Knifven, som 1891 dömdes till döden, men benådades och 1915—16 fortfarande satt fängslad på Långholmen.³ Genom att följa tidningsartiklar från rättegången⁴ kan man övertyga sig om att Koch till största delen noggrant följt verkligheten⁵. Knifven, som var anklagad för tre mord och en hel del stölder, har blivit ett allmänt samtalsämne, och det är högst troligt, att Koch, som 1891 var nio år gammal, i sitt hem fått höra talas om den beryktade mördaren. I Frasses hem har han också diskuterats. Modern »drog fram sina egna minnen av den riksberömda Vargen i Hobo, vilddjuret i människogestalt, som han blivit kallad i tidningarna. Han blev dömd till halshuggning, men benådades av kungen och lever ännu i fängelse.»⁶

Att Bjerre intresserat sig för Knifven framgår inte bara av att han i sina kvarlämnade papper har sju anteckningsböcker om huvudpersonerna i Delsbodramat, utan även av att han betonat, att denne »är den kanske intressantaste förbrytare jag någonsin lärt känna».⁷ Bjerre hade väl tänkt,

⁸ Br. fr. Bj. t. K. 8/6 1915.

⁹ Br. fr. K. till Tor Bonnier, 10/6 1915. Bonniers arkiv.

¹ Br. fr. K. till Sigfrid Ullman 20/6 och 10/7 1915.

² Br. fr. Sigfrid Ullman till K. 11/1 1916.

³ Upplysningen har jag även fått från herr I. Schiöld, som tjänstgjort vid Långholmen, och som minns Johansson mycket väl.

⁴ T. ex. *Hudiksvalls Allehanda*, hösten 1890—våren 1891. K. har enl. art. i *Göteborgs-Posten* 16 dec. 1916 flyttat händelserna något tillbaka i tiden.

⁵ Avvikelsena gäller huvudsakligen frågan om vilka som var Vargens föräldrar. Ironiserandet över de människor, som driver Vargen mot brottet, påminner om Hildas öde i *Arbetare*.

⁶ *GVV*, 1, s. 159.

⁷ Br. fr. Bj. t. K. 3/4 1915.

att han i boken om Mordets psykologi, på vilken han vid denna tid arbetade, skulle medtagit en biografi över Knifven, men han har tydligen övergivit denna plan, vilket framgår av att han ej, i likhet med sina andra förbrytarmonografier, låtit renskriva dessa anteckningar på maskin. Koch hade uttömt ämnet.

Under perioden september 1910—september 1915 samtalar Bjerre ett flertal gånger på arbetsplats och i jourcell med Knifven. Av Bjerres anteckningsböcker att döma framgår, att Bjerre, vid sitt sista besök på Långholmen den 5 september, talat med Knifven. Orsaken är inte bara den, att »han varit en yrkesmördare (kanske den enda Sverige haft under de 25 eller 50 sista åren)», utan också att Bjerre bl. a. är förvånad över den rättrådighet, som Knifven utvecklat inför domstolen, då det gällde, att »hvar och en skulle få hvarken ett uns mera eller ett uns mindre än hvad hans gärningar (juridiskt) förtjänat . . . [utan] personliga, lömska motiv af hat och afvund mot enskilda». Det måste också ha imponerat på Bjerre, när Knifven i september 1915 anhåller om tillstånd att få skriva två böcker. En skulle vara en självbiografi och en skulle bli ett religiöst arbete »märkligare än Selma Lagerlöfs Jerusalem»⁸, där Knifven skulle gå till rätta med missuppfattningar i Gamla Testamentet och framlägga sina synpunkter på försoningsläran, »som jag dock inte idag hann låta honom utveckla närmare. Dock minns jag uttrycket: Herran låter mänskan genomgå lidanden och marter, men han gör det icke af vrede mot syndaren utan därför att endast så kan synden utrotas.»⁹

I sitt första brev till Bjerre säger Koch bl. a.: »Min andra fråga gäller en egen iakttagelse, som jag försöksvis formulerar så här: Tvärs över mellersta Sverige går ett bälte, inom vilket bland befolkningen anträffas vissa element, som äro rårare, våldsammare och mer degenererade än utanför. (Detta är naturligtvis ytterst summariskt formulerat!) Landsdelarna äro — ungefär! — Hälsingland, Gästrikland, norra Uppland — södra Dalarna, norra Västmanland — norra Värmland. Närmare sagt: där — i »bergslagen» — finns gott om »ruttna ställen» (Delsbo, Grangärde m. fl.), varifrån komma en mängd vålds-förbrytare, mordets, dråpets, våldtäktens och hemfridsbrottets, även rånets konstnärer. De stora tjuvarna torde komma från städerna. Jag åsyftar råheten som degenerationsfenomen, inte det friskt primitiva rallarelivet. Finns i litteraturen något om detta, som jag här kunnat endast på ett ungefär antyda? I allmänhet: de ruttna stäl-lenas betydelse som avelscentra och plantskolor?»¹

Av detta framgår, att Koch tydligen åtminstone delvis omfattade Lombrosos teorier om brottet som ett degenerationsfenomen. Även hans försök att finna vissa områden med speciellt kriminell befolkning påminner om Lombrosos forskning.²

I Bjerres svar heter det: »Jag tror dock knappast att detta förbrytar-folks (ofta fantastiska) råhet är ett degenerationsfenomen. Visserligen är

⁸ Bj:s anteckningsbok nr 2 om Johansson-Delsbo. Jfr *GVV*, 1, s. 133. »Han lade sin naeke tillrätta under bilan, utan att ta på sig varken för mycket eller för litet. Noga avgränsade han vad han gjort och vad andra gjort, varenda en som varit delaktig i gärningarna drogs fram med namn och skam, var och en för sitt.»

⁹ Bj:s ant.bok nr 2 om J.-D.

¹ Brev från K. till Bj. 31/3 1915.

² Jmfr diskussionen om Blöt-Lasse. »Och det lät sig inte göra att betrakta honom sorrsinnessjuk», säger Koch (*GVV*, 2, s. 325) om Frasse.

den inte heller besläktad med rallarelifvets primitiva friskhet. Den är nog snarare en svåranalyserbar produkt af ursprungliga hårda instinkter och de säregna förhållanden, under hvilka människosammanslutningarna fått existera där uppe i obygderna under så många århundraden — och som Ni naturligtvis känner mycket bättre än jag. Att Delsbo varit en plantskola för förbrytare är oomtvistligt, men dessa förbrytare, af hvilka jag lärt känna flera stycken, äro af en alldeles särskild typ, har nästan ingenting psykologiskt gemensamt med våra öfriga svenska mördare, menedare, våldtäktsmän osv. Förbrytareförhållandena i Delsbo äro (eller voro för 20 år se'n) öfverhuvudtaget icke jämförbara med några andra motsvarande samtida förhållanden i Europa eller Amerika.»³

Mot Lombroso, som framhåller, att den födde förbrytaren helt saknar föreställning om rätt-orätt, hävdar Bjerre, att de moraliska instinkterna så småningom förkvävs, och i en anmärkning till ett arbete av Despine framhåller han: »Jfr till detta exempel Kniven! Vem skulle inte efter att ha läst hans akter vara klar på att han saknar alla s. m. [sens moral], och dock är det inte så . . . Det bör här anmärkas att om en med moraliska instinkter utrustad människa blir mördare, så behöver man ingalunda tänka sig hans liv fullt av ständiga (aktuella) strider mellan hans moraliska och andra instinkter. Det kan tänkas — och det inträffar säkert inte så sällan — att de moraliska krafterna så småningom, under längre tid, gradvis, steg efter steg, sjunker undan, tyckas vara i det omedvetna eller halftmedvetna, där deras kraft att framkalla ens samvetsförebråelser blir allt svagare — och att de likväl finnas. Och anledningarne till detta de moraliska instinkternas gradvisa undantryckande kunna vara mycket växlande — jmf. Kniven.»⁴

Detta är synpunkter, som helt överensstämmer med den bild av Vargen, som vi får i första kapitlet, Introduktion, i GVV. Detta kapitel ansågs av några kritiker vara det bästa i boken, och en av dem rekommenderade, att det skulle ges ut separat, en uppmaning som man tydligen tagit fasta på, då man några år senare i en billighetsserie utgett Introduktion under namnet Vargen i Hobo.⁵

Av brev den 11 maj 1915 till Bjerre framgår, att Koch är »sysselsatt att i förbifarten smörja ihop ett drama i en akt, benämnd *Det svarta blodet* . . . Knivens roll utföres av Nisse Vargen, tattare, personifierande det svarta blodet — brottets begärelser, som sprides likt en smitta över trakten och förgiftar den unge, renhjärtade bondesonen Per Jonsson på Sörliden.» Detta drama är icke publicerat. Det är tydligt, att Kochs uppfattning förskjutits, och orsaken härtill är väl att söka i Bjerres syn på Kniven.

Som framgått av inledningen till denna undersökning hade Koch tidigt intresserat sig för den undre världen, vilket bl. a. tog sig uttryck i dikterna i Söndags-Nisse. I den dikt, som publicerades den 10 mars 1912,

³ Br. fr. Bj. t. K. 3/4 1915. Denna miljö har utnyttjats redan av Mathilda Roos i hennes *Helgmålsklockan*, 1896. En av de anklagade, som Knifven avslöjade, är här huvudpersonen. Bjerre — och säkerligen också Koch — har känt till denna bok.

⁴ Bj:s litteraturanteckningar, s. 49—50.

⁵ 1918. Någon kritiker gissade, att Vargens historia gick tillbaka på en uppseendeväckande mordhistoria sommaren 1916. Likheter finns, men vid denna tid var GVV redan färdigskriven. Denna historia tilldrog sig i Dan Anderssons hembygd, och denne har speciellt fäst sig vid GVV:s första kapitel.

drömmer »mandrom» om att bli »Förbrytarens Konung», vars namn skall nämnas

me ära å befvän
som Lasse-Maja, Stålhand å Kefvån.⁶

Dessa tre namn nämnes även i Arbetare (s. 231) och GVV (1, s. 159 o. 230), och det är av särskilt intresse när det gäller Stålhand. Enligt brev från Koch till Bjerre⁷ utgör nämligen Stålhand förebilden till det berömda porträttet av Frasse Karlsson-Gyllenhielm, dubbelnamnet är analogt med Stålhands, som tydligen även kallat sig Stålhandske.⁸

Att just Stålhand varit förebilden framgår även av ett brev från författaren till hans första hustru, Ingeborg Koch, där Martin Koch uppger, att Stålhands alla uppgifter om de norska fängelserna stämde.⁹

I protokoll från Stockholms rådhusrätt¹ har jag kunnat finna en hel del uppgifter, som verifierar detta påstående. Där kan man följa Knut Valdemar Stålhands väg mellan olika domstolar. Han har visserligen inte arbetat i precis samma yrke som Frasse (här har Koch tydligen även lagt egna upplevelser som måleriarbetare till grund), men han har liksom Frasse straffats i bl. a. Berlin, Kristiania och Malmö, han har varit »festman» åt en prostituerad i Göteborg, och han har häktats i Norrköping (bokens Bråköping) efter inbrott i två affärer — dock ej 1907 utan tre år tidigare än i boken. 1910 är han 28 år gammal, och har tillbringat nära 10 år i fängelse.

I handlingarna från sitt sista mål har han beretts tillfälle att i skrift framlägga sina synpunkter. Han har anmälts av sin »festmö» för att han stulit — hon och hennes andre »hallick» vill bli av med S., hela episoden påminner mycket om hur Frasse anmälts av Ketty och hennes nye beskyddare.² Stålhand berättar: »det är den lättaste sak i världen för en person som aldrig varit straffad att göra en person som varit straffad olycklig bara genom att hitta på en usel lögn om den sistnämnda personen». Domaren tror nämligen inte »de personer som haft den olyckan att ha varit straffade». När man skrämmer honom, går han bara och grubblar »på hur ondskefulla människorna kunde vara».

Då Stålhand kommer in till glädjeflickan, sitter en detektiv i rummet. »Jag hälsade artigt och frågade hur de mädde. Men jag blev rädd då jag kom att tänka på fängelserna . . . Då försökte jag att komma undan för om jag än hvet att jag är oskyldig så hvet jag att om jag ej blir dömd på nej till straffarbete så blir jag istället dömd på försvaret eller med andra ord till tvångsarbete för lösdriveri om jag så än eger arbete och kan bevisa att jag försörjer mig på ärligt vis . . .

Och nu är jag här och har erkänt allt och då hoppas jag på ett mildt straff denna gången. Och jag lovar att detta skall bli sista gången som jag nu är här för brott

⁶ Citerad av Linder, *a. a.*, s. 321.

⁷ Br. fr. K. t. Bj. 31/3 1915.

⁸ Stålhandske är ju som bekant ett känt namn från 1600-talet, och Carlsson-Gyllenhielm var även han en framstående krigare från denna tid.

⁹ Br. fr. K. t. Ingeborg K. 14/5 1916. K. har träffat några norska fängelsedirektörer.

¹ Stockholms rådhusrätts (4 avdelningen) protokoll i brottmål, 1904, del 3 och 1910, del 6. Stockholms stadsarkiv.

² GVV, 2, s. 304—311.

Bästa herrar haf för en gångs skulle förbarmande med en olycklig ung man Störta mig ej ned i en ännu djupare avgrund Hjälp mig i stellet upp ur [oläsligt ord] Och jag lovar att ni ej skall behöva ångra eder

Knut Waldemar Stålhand»

Till sist kan nämnas, att Stålhand för att imponera på sin »festmö» framhåller: »Jag talte om för henne att jag hade skrivit min levnads-historia i fängelset.» (Se nedan!)

När Jonsson i sin bok nämner Bjerre, uttalar han en förmodan, att det var från denne, som Koch fått den förbrytardagbok, som omtalas i företalet till GVV.³ Detta vederlägges dock av Kochs första brev till Bjerre, i vilket han skriver: »Jag är sysselsatt med att ordna ett säreget och rikhaltigt förstahandsmaterial om förbrytareliv i och för en ny bok. Jag har nämligen kommit över en diger lunta, utgörande egenhändig levnadsbeskrivning av en skicklig 'affärspojke', tjuven m. m. herr Knut Stålhandske, nerskrivet av honom på blandat idiom under en längre 'sänkning'. Jag skulle vara särdeles tacksam, om Ni ville ge mig några upplysningar; av stort värde för mig, som inte känner den modärna 'ställningen'.»⁴ — Dessa uppgifter överensstämmer också med Kochs egna anmärkningar i förordet till GVV: »För rätt länge sedan fick jag i min hand en liten bunt solkiga skrivböcker . . . Dessa anteckningar lågo en tid orörda i mina gömmor.» Frågar man sig, när Koch fick dessa böcker i sin ägo, kan man kanske gissa på året 1912, då Koch känner till Stålhand och skriver de dikter, som pekar på de väsentligaste dragen i Frasses karaktär. Detta skulle också delvis förklara de likheter, som finns i teckningen av Lasse och Frasse.⁵ Det bör också observeras, att Koch haft Frasse klart för sig, när han kontaktade Bjerre. Han har i ett brev den 16 april 1915 gett en utförlig redogörelse för hur han tänker sig Frasse, »som jag funderar på att göra till en förgrundsfigur i min bok». Den bild han därvid tecknar, är inte mycket förändrad i GVV.

Dessa dagböcker har Koch fått kompletterade av Bjerre, som omtalar, att han några år tidigare bl. a. bett Stålhandske göra en ordlista över förbrytarspråk. »Jag har ännu en ganska lefvande bild af hans för en viss klass af storstadstjufvar mycket representativa personlighet. Sannolikt finns också bland mina papper . . . anteckningar om just hans förbindelser med de homosexuella i Stockholm, som det i så fall möjligen kan vara af något intresse för Er att ta del af.»⁶

Om en kusin till Frasse, Simon Tomasson, som på grund av mycket sär-egna miljöförhållanden drivs att tillfälligt begå ett brott, har jag icke funnit några anteckningar i vare sig Bjerres eller Kochs papper. Dock är det inte otroligt, att Bjerre förmedlat kunskapen om förebilden. I GVV talas om en strejk i Bråköping. Hela skildringen är en beskrivning av strejken i Norrköping 1907, och Bjerre har möjligen efteråt på Långholmen träffat någon av de inblandade.⁷

³ J. s. 46; Linder, *a. a.* instämmer s. 318.

⁴ Brev från K. till Bj. 31/3 1915.

⁵ En av de huvudagerande i Rådhusrätten 1910 hette, liksom en av huvudpersonerna i Arbetare, Adelina.

⁶ Bj:s br. t. K. 3/4 1915.

⁷ Skildringen av strejken hämtad ur *Hamarbetarestriden i Norrköping*, 1910, som Koch haft i sitt bibliotek.

Lättare att påvisa är förebilderna till två andraplansfigurer i boken. De presenteras ungefär samtidigt⁸, och även i fortsättningen låter Koch dem uppträda efter varandra på arenan, trots att deras livsöden inte är direkt sammankopplade. Slutbilden av dem ger Koch på s. 284—289 och 289—294 i andra delen av GVV. I boken är deras namn Berg och Falk, medan i verkligheten Berg heter Falk och Falk Berg. Uppgifterna om dessa har Koch fått genom Bjerre.

Av uppgifterna hos Bjerre framgår, att förebilden till Berg gjort sig illa känd som fyllerist och slagskämpe och att arbetarna vid det bolag, där Berg arbetat, köpt hem ett parti brännvin samt ställt till med supgille i sin barack. Denna barack bestod av två rum, och arbetaren Persson-Njammi engageras för dansmusik. Gräl uppstår, och en av arbetarna får ett yxhugg, så att han senare avlider. En arbetare har sett Berg utanför baracken svängande en yxa i luften.

Det är allt, som återfinns hos Bjerre, och mycket mer har Koch inte behövt för att hans fantasi skulle sättas i rörelse — se skildringen av det våldsamma dansgillet bland rallarna.⁹ Koch tar fasta på det egendomliga och suggererande namnet Njammi: »Njammi spelar — han suger sin längtan, han sprätter och far med sina händer, klaveret, hur det låter, det pustar, lockar, suckar tungt, det glittrar fram och åter»¹, och man lyssnar till frödingska ordbildningar, som »svångremsvals och klackjärns-galopp», eller rentav »de gnällde å gnall»².

Berg är ett av de två exempel, där Koch framhåller arvets betydelse, och i likhet med Lasse får han inte lugn i sin själ, förrän han fått göra sitt livs handling. »Slutad är vandringsens oro, mörkare och mörkare blir det i hans själ, sans och förnuft sjunka till botten i det sjuka blodets djup.»³

Inledningen till den scen, som behandlar mordet i baracken, lyder: »Vart vandrar han och söker? Vart går han i mörker vill?» Detta är en lätt omskrivning av inledningen på den andra av Kochs zigenarvisor »Vandringsfolket färdas, går i mörker vill». Dessa zigenarvisor — de är tre stycken — är skrivna i maj 1911⁴, och den sista av dem bildar grundstämningen i skildringen av tattarnas våldsamma färd, som slutar med brodermord. Visan börjar:

Har du glömt nu att supa gosse?
Har du glömt buteljerna?

och något längre ned:

Alla tattare små, som i skogarna gå — darda!
Ha i buskarna hus och i kläderna lus — darda!
De ha fickorna full utav silver och gull,
och de äga hela världen för sin rikedom skull,
de ha pängarna all, och i böndernas stall,
hämtar tatarpojken hästarna
och rider dem »i vall» — darda!

⁸ GVV, 1, s. 334 och 338.

⁹ GVV, 2, s. 233—239.

¹ GVV, 2, s. 236.

² GVV, 2, s. 234, 237.

³ GVV, 2, s. 289.

⁴ Opublicerade. Redan i dikten »Joan Caldarasz-Jergen», daterad 30/7 1905 har samma ämne behandlats.

På sidan 110 i GVV 2 återfinnes detta nästan ordagrant, och efter ett animerat slagsmål och inköp av starkvaror får åter visan bli omkväde på den rusiga färden.⁵

I sina studier över Delsbo-miljön nämner Bjerre det stora inslaget av tattare. Koch är i sitt esse, när han får skildra tattarnas liv och leverne. Huvudpersonen i dramat begåvas med följande namn: Karl Gustav Adolf Oskar Fredrik Falk och brodern med namnen Alexander Cesar. Det blir inte mycket över i namnväg, och en son får nöja sig med Bara Napoleon.

I sina anteckningar om mordet, som i verkligheten äger rum 1908, berättar Bjerre, att sällskapet, som var på väg till Västergötland, rastade, varvid bröderna råkade »i ordväxling dels angående var man skulle kunna skaffa mera brännvin och dels angående sina kvinnor, därför att FB yttrat till Wilhelmina att 'du ditt röda luder är inte bättre än min, jag har ju haft dig förr som ett kreatur', över vilket yttrande Adolf 'blivit ledsen' och svarat: 'men snälla du, du skall väl vara snäll och se skillnaden mellan min och din Hundfia, jag har ju haft min längre och har mina barn med henne'. Härefter rusade bröderna på varandra med dragna knivar och skar varandra i låren. Dock försonades de snart och skiljdes.» De träffas igen vid en kyrkogård och efter en stund blir det nytt gräl »denna gång angående hästar, A ville byta med FB, men FB fordrade 50 kr i mellanavgift. Då blev A så ursinnig att bröderna måste stanna släden för att stiga ur och slåss.» Senare vid häktningen yttrade FB, »att han mördat sin bror och frågade om han nu skulle bli halshuggen . . . Enl. en uppgift av åklagaren skulle FB efter anhållandet ha lämnat sin släta guldring till Wilhelmina under överenskommelse att de skulle träffas sedan han fullgjort sitt straff.»⁶

Läsaren återfinner lätt likheterna med versionen i GVV. Bjerre har besökt förebilden till Falk minst tre gånger och säkerligen kunnat ge Koch de informationer han velat ha. Skildringen av de partier där Falk deltar, ger en god bild av hur Bjerre och Koch kompletterat varandra.

I sin bok »Bidrag till tjufnadsbrottens psykologi» indelar Bjerre tjuvarna i tre huvudgrupper: a) tillfällestjuven — motsvaras närmast av Simon Tomasson i GVV, b) alkoholisttjuven och c) yrkestjuven, i GVV främst representerad av Frasse. Hos alkoholisttjuven spelar självklart spriten, liksom i Bergs och Falks fall, en dominerande roll. Någon namngiven person, som skulle vara typisk för denna grupp förekommer inte i GVV, men Koch låter prästen på sin rundvandring i näst sista kapitlet möta en av dem som »tumla fram som en väldig skara gråbleka gestalter utan nämnvärda individuella särtecken».⁷ Bjerre påpekar⁸, att det inte lönar sig att citera några exempel ur verkligheten, och Koch har inte heller brytt sig om detta utan i stället gjort en parafraas på Bjerres funderingar om alkoholisttjuvarna på sidorna 20—40. I GVV kan man i detalj följa hur Koch har tagit med alla Bjerres iakttagelser och piffat upp dem.

⁵ GVV, 2, s. 110—125. Jfr Thorsten Jonssons anm. s. 59, där han visar, att två sidor i Fromma människor egentligen är skrivna på vers. I *a. a.*, s. 93—96, har Staffan Björck några reflexioner över skildringen av tattarna. Han uppmärksammar det musikaliska inslaget och erinrar om Kochs visor på 20- och 30-talen. Detta exempel visar, hur gammalt detta intresse är hos Koch.

⁶ Bjerres ant. Namnen förkortas vid citeringen.

⁷ GVV, 2, s. 275—284. Citatet s. 276.

⁸ *Bj.*, 1, s. 21.

T. o. m. det enda exempel Bjerre nämner i förbigående, återfinns hos Koch, nämligen en »för 7:e resan stöld straffad person — som under de sista 10 åren af sitt lif varit fri endast 14 månader och som alltid begått sina stölder i berusadt tillstånd»⁹ — hos Koch den »lilla människospillra, som inne i den här stenhålan avtjänar straffet för sjunde resan stöld, har under de senaste tio åren varit fri endast sammanlagt fjorton månader, hans fängelsestraff ha alltid gällt stöld, och han har alltid stulit i berusadt tillstånd».¹

Diskussionen om förebilderna till förbrytarna i GVV kan lämpligen avslutas med de två våldtäktsmännen, vilka får uppträda samtidigt som smeden Elias Tomasson äntligen, på samma plats som faderns nerbrunna Söråker, har fått uppfört Folkets hus och således nått sitt mål. Med detta har Koch, enligt egen utsago, velat visa hur litet han tror på »de sociala svärmeriernas makt».² Detta brott begicks i verkligheten i augusti 1913, och Koch har naturligtvis inte kunnat undgå att lägga märke till det ovanligt ruskiga mordet, som till största delen överensstämmer med skildringen i GVV, varför det material Koch fått från Bjerre på denna punkt antagligen har inskränkts till kompletterande upplysningar.

I sitt andra brev den 16 april 1915 till Bjerre diskuterar Koch indelning av förbrytare i olika grupper: »Aschaffenburg meddelar några sätt att indela förbrytarna, och bland dessa sätt förefaller hans eget onekligen att vara det mest vederhäftiga, i synnerhet som det är inlindat i reservationer. Jag har skärpt hans system en smula enligt mina egna intentioner på så sätt, att jag uppdelar varje grupp i två underavdelningar, aktiva och passiva.³ Med passiva menar jag sådana förbrytare, vilkas kriminalitet huvudsakligast beror på oförmåga att motstå yttre tryck, som pressar dem till brott. Med aktiva menar jag sådana förbrytare, som ledas av egen, positiv drift att begå brottslig handling. Dessa båda grupper utgöra för mig den stora huvudindelningen, varvid det handlande jagets viljetryck är det skiljande . . .

Sedan jag på detta sätt gjort nödiga reservationer, meddelar jag härmed en försöksvis uppgjord indelning med angivande av ungefärlig brottstyp som exempel:

- 1:o) *Passivt offer för en olycklig händelse*: lek med skjutvapen.
- 2:o) *Affektförbrytare*.
 - a) Passivt: kärleksmördaren.
 - b) Aktivt: anarkist ynglingen.
- 3:o) *Tillfällighetsförbrytare*.
 - a) Passivt: en fattig förskingrare.
 - b) Aktivt: en våldtäkt i särdeles gynnsamt ögonblick.
- 4:o) *Uppsåtsförbrytare*.
 - a) Passivt: planerat överfall på strejkbrytare.
 - b) Aktivt: planerat affärsknep (börsjobberi, vanlig stöld, rån e. d.).

⁹ Bj., 1, s. 30.

¹ GVV, 2, s. 277.

² GP. 16 dec. 1916. Jfr Bjerres ant., XVI, XVII, s. 18. »Dessutom tror jag personligen mycket litet på 'samhällets' skuld ifråga om kriminaliteten.»

³ Aschaffenburg, s. 207—221. Synpunkterna aktiv—passiv påminner om A:s resonemang s. 219.

- 5:o) *Återfallsförbrytare*.
 a) Passivt: småstöder av alkoholister.
 b) Aktivt: den begynnande yrkesförbrytaren.
- 6:o) *Vaneförbrytaren*.
 a) Passivt: lösdrivare och ligister. Brottlingar av allmän råhet i en rå miljö eller av oförmåga att komma ur den iråkade miljön.
 b) Aktivt: sodomiter och barnaskändare.
- 7:o) *Yrkesförbrytare*: aktiva specialister.

En grupp för sig ostraffade och icke kriminella element bildas av de ur bättre familjer kommande vännerna och väninnorna till homosexuella män och kvinnor, samt en mängd glädjeflickor och deras manliga 'vänner', vilka icke uteslutande leva på prostitution.»

Denna indelning ligger till grund för den stora mönstring av förbrytare, som Koch verkställer i kapitlet »På havets botten». Man återfinner där det passiva offret för en olyckshändelse (2, s. 257). Anarkistynghlingen (2, s. 263) och mannen, som faller offer för girighet (2, s. 260) (i brevet kärlek), representerar affektförbrytarna. Tillfällighetsförbrytarna är den fattige förskingraren (2, s. 264) och våldtäktsmannen (2, s. 268). Uppsåtsförbrytarna återfinnes som strejkbrytare (2, s. 270) och storförskingraren (2, s. 272). Femte gruppen, återfallsförbrytare, och sjätte gruppen, vaneförbrytare, har Koch tydligen inte hållit så noga isär. Här finner man alkoholistjuven (2, s. 275), Falk (2, s. 294) och Berg (2, s. 289). Hit hör också råtherrn (2, s. 294), som får representera den aktive vaneförbrytaren. Sist i raden är den verkliga yrkesförbrytaren, »the man of world», Frasse Karlsson-Gyllenhjelm (2, s. 299).

Man kan däremot knappast finna någon indelning av mördarna, som kan jämföras med Bjerres i »Mordets psykologi». Orsaken härtill är troligen att söka i det faktum, att den indelning, som Bjerre tillämpar i Mordets psykologi, antagligen inte vuxit fram förrän efter 1916. Bjerre säger i sina anteckningar: »Naturligtvis efterlämnar det en känsla av otillfredsställelse att icke kunna i någon mån systematisera det psykologiska vetandet om mördare, att icke kunna uppdelat dem i klasser eller åtminstone skymta en indelningsgrund...; man kan f. n. faktiskt icke åstadkomma mera än ett falskt sken av systematik genom att tillämpa så allmänna och verklighetstomma indelningsgrunder att det hela blir en lek med ord. Man måste tillsvidare nöja sig med att studera de individuella fallen.»⁴

Det kan till sist nämnas, att av de studier över mördare Bjerre har i sina kvarlämnade papper, är biografierna över Falk, Berg och de båda, som nämns i slutet av GVV, mycket korta. Då de flesta andra är mycket utförliga, kan man förmoda, att Kochs behandling av dem i GVV har varit så pass utförlig, att Bjerre inte brytt sig om att fullfölja sina undersökningar.

I sin Dostojevskij-studie framhåller Bjerre, att Döda huset enligt hans mening är »det mest betydande bidrag till kännedomen om de brottsligas själsliv som över huvud taget existerar».⁵ Att han inte väljer »Raskolni-

⁴ Bjerres ant. Rubriken antagligen »Om kriminalpsykologiens ändamål», s. 4—5.

⁵ *Forum*, 1921, s. 32.

kov» eller »Bröderna Karamasov» motiverar han med att dessa överhuvud icke är kriminella naturer. Han betonar, att i romanen »Raskolnikov liksom nästan undantagslöst i all diktning från de grekiska tragöden fram till Shakespeare och romantiken ända in i våra dagar, är brottet en symbol eller, om man så vill, ett litterärt uttrycksmedel för andra själiska verkligheter än dem som föda brotten utanför böckernas värld». ⁶ Det är »genomgående allmäntmänskliga lidelser och idéer», som förstörats och fördjupats, och »icke på något sätt besläktade med de verkliga förbrytarnas i regeln bottenlöst banala, jämmerliga drifter och defekter». ⁷ I detta sammanhang riktar Bjerre en anklagelse mot oriktiga brottslings-skildringar, som bidrager till »att bevara glorian kring även det verkliga livets brottslingar, som förvisso icke förtjäna något heroiskt skimmer». ⁷

Av det föregående har framgått, att Koch vid valet av förebilder för sina huvudpersoner från samhällets undre värld gått direkt till verkligheten. Han har bl. a. i förordet sökt värja sig mot misstanken, att han skulle förirrat sig »i egna sjuka fantasier långt borta från verkligheten. Jag har därför ansett nödvändigt att med några ord på förhand blotta en smula av den verklighetsgrund, på vilken dikten blivit uppbyggd». ⁸ Liksom Bjerre vill han också avslöja all den falska romantik och all den glorifiering, som vilar över förbrytaren, genom att visa på den krassa verkligheten bakom förbrytarens självförgudning.

Tidigare har omnämnts, hur Bjerre opponerat sig mot kriminologer, som genom alltför ytliga iakttagelser velat komma underfund med olika förbrytares själsliv. Dessa anmärkningar har han även riktat mot vissa literära arbeten, bl. a. Geijerstams »Nils Tufvesson och hans moder», där författaren enligt Bjerre endast gått till rättsakterna. ⁹ I stället gäller det att söka förstå hela bakgrunden, följa förbrytaren från hans tidigaste barndom fram till brottet och på grundval av allt detta bilda sig en uppfattning om honom. Man kan utgå från att Koch tagit fasta på dessa synpunkter, och Frasse-gestalten är det bästa exemplet på denna undersökning av alla tänkbara orsaker, som kunnat ligga bakom ett brott.

Det är speciellt ett led i Bjerres metod, som Koch tagit fasta på. Bjerre framhåller ofta i sina anteckningar, hur viktigt det är att lyssna på vad en person anser självklart. Detta understrykes i Bjerres båda böcker, och i den första lyder formuleringen: »genom hvad hon utan vidare antar för självklart och allmängiltigt, genom de mål hon afser att uppnå med sina bevisföringar och — hvarför inte? — sina lögnar, liksom genom tusen andra smådrag, öfver hvilka hon icke själf är herre». ¹ Om sina försök att komma Frasse in på livet säger Koch: »hans försök att förklara sig själf med motiveringar, som han utan vidare förutsätter såsom begripliga och acceptabla för alla människor — hans begrepp om vilka mänskliga strävanden som måste anses självklara — de perspektiv som därvid öppnas in i hans eget själsliv». ²

⁶ *A. a.*, s. 34.

⁷ *A. a.*, s. 35.

⁸ *GVV*, 1, s. 1.

⁹ Bj. har ingående studerat förebilden Yngsjömördaren, som även omnämnes i *Bj.*, 2, s. 97—99.

¹ *Bj.*, 1, s. 6. Även *Bj.*, 2, s. 19.

² *GVV*, 1, s. 1 o. II. I artikeln i G.P.: »Vad anser denne man självklart och allmängiltigt?»

Vad är det karakteristiska för de kriminella elementen i GVV? Hos Koch betonas ideligen egoismens allt överskuggande betydelse. »Att ingen tanke ha på annat än sig själv och sin egen lust, det är den botlösa själsljukan»³ framhäves redan i första kapitlet, och i de kriminalpsykologiska partierna blir tesen om tjuvens egoism ett slags omkväde. Det återkommer även ofta hos Bjerre, så t. ex. i Dostojevskijartikeln, att »alla andra än rent egoistiska instinkter — om sådana någonsin funnits — för länge sedan förkvävts inom dem».⁴ I sin första bok redogör Bjerre för egoismens livsfilosofi. »Den innersta, dvs. starkaste viljan hos hvarje människa är önskan att så lätt som möjligt förvärfva medlen till uppehälle och njutningar; följaktligen sträfvä alla efter att så långt som möjligt lefva på frukterna af andras arbete; lagarna mot stöld etc. ha skrivits af praktiska skäl, och ingen böjer sig för dem längre än som är med hans fördel förenligt, tvärtom stjåla, förfalska, förskingra och bedraga alla efter bästa förmåga, så snart de äro säkra på att undgå upptäckt och straff . . . men i verkligheten är det icke annat än denna samma rätt som tjuvarne fordra och utöfva, då de direkt och påtagligt bryta mot lagarna och därmed utsätta sig för en så mycket större risk.»⁵ Detta resonemang, som vilar på oviljan att arbeta, ligger helt i linje med Frasses motiveringar. Arbetet är obekvämt för det egna jaget. Det finns andra sätt att tjäna pengar. »Självklart är det bättre, som ger mer pengar, mer sinnesnjutning, utan hänsyn till hur pengarna eller njutningen vunnits, utan hänsyn till valet mellan rätt och orätt . . . Han själv gör inte annat än vad vilken människa som helst skulle göra. Han måste göra det på ett annat sätt, ty han har inte samma möjligheter som andra att stjåla med list i stor skala . . . Men naturligtvis vill var och en behålla det han stulit, det är därför lagen skyddar de rika. Den franke tjuven löper då större risk än den lömske, som skyddas av lagen.»⁶

Denna egoismens livsfilosofi, som framföres som något alldeles självklart för förbrytarna, blottar en säregen föreställningsvärld. För dem spelar samhällets avvikande rättsuppfattning ingen som helst roll, och Bjerre framhåller, att rådande rättsliga och sedliga åskådningar inte utövar inflytande genom att olika statliga organ har genomfört dem, utan därför att de är levande krafter i en persons omgivning. »Men i yrkestjuvens närmaste omgivning äro alla möjliga föreställningar i omlopp och verksamhet, blott icke den att det skulle vara orätt att stjåla. Han lefver i en värld för sig, en värld af inbrotts- och ficktjuftar, tjuvgömmare, lönnkrögare, bordellinnehafvare, prostituerade, soudenörer, gossar som sälja sin kropp o. s. v., o. s. v. — en värld som i fråga om moraliska värdesättningar och principer är ungefär lika långt skild från det kringliggande Sverige som från Kina eller Söderhafsoarna — en värld där man t. o. m. har sitt eget språk som ingen utanför stående begriper; och han kan lefva årtal i denna miljö utan att någonsin behöfva råka i beröring med en 'främling' annat än på sina ströftåg efter byte . . . med ett ord hans hela lif förflyter i deras krets.»⁷

³ *GVV*, 1, s. 59.

⁴ *Forum*, 1921, s. 38. En av studierna i *Bj.*, 2, kallade Bjerre ursprungligen »Egoism», nämligen den som behandlar Winge, vars karaktär har mycket gemensamt med Frasses.

⁵ *Bj.*, 1, s. 50. Se även s. 51.

⁶ *GVV*, 1, s. 253—254. Liknande resonemang t. ex. *GVV*, 1, s. 206, 2, s. 162, 318.

⁷ *Bj.*, 1, s. 45.

Hur olik denna föreställningsvärld är vår egen återkommer Koch ofta till. Den bestämmer Frasses syn på tillvaron. »I hans föreställningsvärld var numera lasten i alla former något självklart . . . I allt detta smickrade han sig naturligtvis med, att han var en av de få människor som kände livet sådant det är i verkligheten».⁸ Han kan »en sorts italienska som kallas jergo å talas av alla människor i Italien»⁹, och när han häktas i Berlin, blir han »himmelens förbannad! Han hade ju ingenting gjort, bara petat i nyckelhålet för att känna om nyckeln satt i — det erkände han tyvärr, en smula förhastat, han kunde inte ana, att det av andra människor ansågs vara ett besynnerligt tilltag!»¹ Denna tränga och skeva föreställningsvärld möter man också vid konfrontationen med vännen Agaton, som ger en uppfattningen, att alla kända män i landet var sinnessjuka eller sedlighetsförbrytare², och i sin presentation av ett antal fångar i kapitlet »På Havets botten» visar Koch, hur deras föreställningsvärld blivit snedvriden³.

När Frasse någon gång kommer i beröring med människor ur andra samhällsgrupper, framträder hans egenartade föreställningsvärld speciellt starkt. Han blir fruktansvärt upprörd, när han på avstånd iakttar, hur en arbetare lämnar tillbaka en plånbok, som han hittat, i stället för att själv lägga beslag på den.⁴ Om möjligt ännu starkare blir motsatsen, då Koch låter Frasse möta Sven Lilja. Samtalet kommer hastigt in på sprit och fruntimmer, och när Direktör Gyllenhjelm får reda på att Sven är absolutist, instämmer han i önskvärdheten av att hålla sig nykter och framhåller, »att man gör såna jäkla dumheter när man e sne, å så blir man allti snodd . . . så somna aldri hos flicker, kom ihåg de!

— Tack. Jag går aldrig till sådana ställen.

— Å fan! Herrn som e så ung, e herrn också grek?⁵

— Grek?»

Sven förstår ingenting och Frasses slutsats av detta möte med en annan värld blir »Va fan e herrn för en gyckelbock egentlien?»⁶

Kontakt med medlemmarna i sin klass får Frasse genom tjuvspråket, som Koch fördjupat sig i — han hade fått god hjälp av en ordbok över Stockholms förbrytarspråk, som utgivits av Arthur Thesleff 1912. Både Koch och Bjerre har tydligen haft planer på att själv utge en sådan ordlista. Koch har troligen också fått informationer om förbrytarnas språk från den periodiska litteratur, som utgetts av tyska kriminologer och som

⁸ *GVV*, 1, s. 201.

⁹ *GVV*, 1, s. 269.

¹ *GVV*, 1, s. 372.

² *GVV*, 1, s. 355.

³ T. ex. *GVV*, 2, s. 262, 265, 269, 274, 277, 325—326.

⁴ *GVV*, 1, s. 389.

⁵ Homosexuell.

⁶ *GVV*, 2, s. 175—176. I den stundom mycket hetsiga debatt om nykterhetsrörelsen, som i november och december 1915 fördes efter tre artiklar av Fil. Dr. O. Wieselgren i *Stockholms Dagblad* och som var inspirerade av Martin Kochs *Vattendroppen*, blev Koch av redaktören för *Templaren* jämförd »med vilken antinykteristisk gyckelbock som helst» (*Templaren* 9 dec.). Denna diskussion och Kochs återinträde i nykterhetsrörelsen har aktualiserat Kochs motvilja mot vissa avigsidor inom nykterhetsarbetet och kan avläsas i t. ex. partier där Berg är Yttre Vakt och ungdomen väntar i förrummet för »att få gå in och tjäna nykterheten med dans» (*GVV*, 2, s. 291). Se även Sven Cederblads artikel *Sv. litt. tidskr.* 1950, s. 159—175 om Koch och nykterhetsrörelsen.

funnits i Bjerres bibliotek. Detta språk, som utnyttjas virtuosmässigt av Koch och som endast kan ge uttryck åt det råa och djuriska — ordet älska finns ej! — presenteras av Koch utförligt på sidorna 30—41 i GVV 2, där förresten Kochs jämförelse med vildarna på Söderhavsoarna är gemensam för både Koch och Bjerre.⁷ Och när han i fängelset inte kan få tala med sina yrkeskamrater — den grupp Frasse representerar anser sin verksamhet vara ett yrke — gör han sig förstådd med knäckningar.

Kochs utnyttjande av Thesleffs ordbok har tidigare framhållits av Jonsson, men för behandlingen av förbrytarnas språk har även Koch haft god hjälp av Sundgrens uppsats i detta ämne. Här diskuteras de olika ländernas tjuvspråk — som omnämnes i GVV 1, s. 269 och GVV 2, s. 41 — och betonas hur allt i dessa språk dras ner i smutsen: »Att slå kan man säga på tjugotals olika sätt, men för smeka finns blott två synonymer»⁸, säger Sundgren om de franska tjuvarnas språk. I denna uppsats upplyses vi också om att smuza = tala, »Linkemesummelochnen» kallas all myntförfalskning, varigenom »det äkta myntet genom skärning, filning eller dylikt beröfvas en del af sitt värde». Det kallas också »att göra mynten till judar», det vill säga 'omskära dem'.⁹ Hos Koch återfinnes detta i den festliga skildringen av besöket hos den judiske affärsmannen. Denne var »känd för att omskära pengar till judar — fila slantarna nästan värdelösa — och sökte förgäves schmuza sig fri från den allmänna misstanken att på så sätt linkemesummelochnen».¹

När det gäller alla små karakteristika, är det naturligtvis omöjligt, åtminstone så länge Frasses självbiografi inte är funnen, att i detalj påvisa vad Koch har fått genom Bjerres förmedling, och jag väljer därför att i stället stanna på en punkt: det gäller uppfattningen om det första brottet och dess följder. Jag har förut framhållit det ringa intresse Koch ägnade detta problem i Arbetare. Bjerre framhåller, att den första stöldens rent psykologiska betydelse är för litet uppmärksammas: »då en människa med berådt mod . . . en gång stulit, eller då hon en gång mördat etc., så har hon därmed brutit igenom de vallar af moraliska instinkter, som det fordrats årtusenden och de mest oerhörda lidanden i släktets historia för att bygga upp som psykiska realiteter inom hvarje människa».² Och i sina anteckningar och i den sista boken framhåller Bjerre ofta den radikala skillnaden mellan att tänka sig eller t. o. m. vilja göra ett brott och att verkligen göra det. I GVV betonas det lika energiskt, såsom t. ex. i Introduktion: »Under århundraden har den muren byggts upp i människans eget hjärta . . . För onda önskningar faller den muren inte sönder. Men för handlingar, som man verkligen begår med sina egna händer — då spränger man sig själv sönder och samman, då faller hela världen ner i spillror».³ Vidare påtalar Bjerre svårigheterna att efter frigivandet få plats och smälta in i en ny omgivning, då man under fängelse-tiden varit helt isolerad. Kamraterna är ovilliga att arbeta tillsammans med en f. d. straffad — denne blottar sig snart genom sin okunnighet i

⁷ *Bj.*, citat ovan, s. 152.

⁸ Fr. Sundgren, Om brott och brottslingar, H 1, 1897, s. 39. Associerar till *GVV*, 2, s. 39. Häftet har ingått i Kochs bibliotek.

⁹ Fr. Sundgren, *a. a.*, s. 30—31.

¹ *GVV*, 1, s. 240.

² *Bj.*, 1, s. 37, jfr *Bj.*, 2, s. 72.

³ *GVV*, 1, s. 129. Jfr t. ex. *GVV*, 1, s. 122, 182, 2, s. 261, 268, 332.

vad som hänt utanför fängelsets murar under strafftiden.⁴ Koch använder t. o. m. samma exempel som Bjerre: »Eftersom Frasse var svensk, fick han ibland höra talas om ett unionsbrott som nyligen blivit gjort, han kunde förstå att det hade hänt medan han suttit i det svenska fängelset nu senast»; och hos Bjerre: »då unionen mellan Sverige och Norge sprängdes, trängde nyheten därom icke inom fängelsets murar».⁵ Tidigare har framhållits hur i detalj representanterna för alkoholisttjuven är hämtad från Bjerres tjuvbok. Detta gäller även den första stöldens psykologi. Har han intill brottet alltid varit medveten om att man inte skall stjäla, så börjar han efter stölden »ständig i sitt innersta grubbla öfver frågan: hvarför skulle man icke stjäla?» Och hos Koch: »Varför hade han själv stulit? — Ja, varför skulle han inte stjäla?»⁶

I sin Dostojevskij-uppsats påpekar Bjerre, att man även inom kriminologin hyser den felaktiga uppfattningen, att brottslingen har förmåga att ångra sitt brott, därför att man antager samma egenskaper hos brottsliga som hos icke brottsliga. I Döda Huset för Dostojevskij upprepade gånger detta problem på tal, och Bjerre har ägnat denna fråga stor uppmärksamhet. Han återkommer till den i Mordets psykologi⁷, och i sina efterlämnade papper har han i en ofullständig uppsats, som Koch uppenbarligen haft tillgång till, diskuterat »Ånger och Skuld känsla».

Några av Bjerres huvudsynpunkter i denna uppsats jämför jag med de sidor i GVV, där Koch utförligast har behandlat frågan.⁸ Bjerre skiljer mellan grämlse och ånger i egentlig mening. Med det förra menar han ånger över handlingens följder, medan det senare kännetecknas av »att personlighetens djupare och varaktigare krafter göra sig gällande gentemot de mera ytliga och tillfälliga som bestämt handlingen». Koch avskiljer tre begrepp från verklig ånger, två av dessa motsvarar grämlse och det tredje den ångest, som lagbrytaren känner efter att ha brutit igenom muren mellan gott och ont. »Han lider av handlingens följder, därför klagat han som ett piskat djur, men han lider inte av själva handlingen, eftersom den för honom var självklart naturlig. Detta är inte ånger.»⁹ Vidare talar Bjerre om »att ångerns smärta härflyter ur medvetandet om att vara sådan som den ångrade handlingen utvisar» och i GVV, »ångern, den är en förkrossande känsla av egen maktlöshet under den egna onda viljan. En skam: att man är sådan man är.»⁹

Svårigheten för den ångrande att få samvetsfrid beror på att han måste övertyga sig själv om att de krafter, ur vilka ångern härrör, blivit starkare än de krafter, som lett till brottet, och Bjerre betonar, att detta dels beror på att fången är orolig för om han i framtiden skall komma att handla som i det förflutna, dels att han inte har möjlighet att pröva detta så länge han sitter fängslad. Denna inriktning på framtiden i stället för det förflutna och den därmed sammanhängande rädslan för frihet är Simon Tomassons situation. Han tror saken är klar, när han angivit sig själv, men »den onda viljan fanns ju kvar inom honom, låg på lur till en

⁴ *Bj.*, 1, s. 34—35, *GVV*, 2, s. 42, 276.

⁵ *GVV*, 1, s. 393. *Bj.*, 1, s. 31.

⁶ *Bj.*, 1, s. 37, *GVV*, 2, s. 281.

⁷ *Bj.*, 2, t. ex. s. 137 o. f.

⁸ *GVV*, 2, s. 330—333.

⁹ *GVV*, 2, s. 330.

annan gång, hur skulle han kunna få lugn? Nu var han i fängelse — snart skulle han väl bli fri och åter begå ett brott».¹

Koch och Bjerre är överens om att ånger är en sällsynt företeelse bland förbrytare, och denna pånyttfödelse torde även »bland moraliskt normalt utrustade människor» vara sällsynt, anser Bjerre², och Koch har samma synpunkt: »Hur många människor ångrar? Den känslan förutsätter en andens renhet, en rättskravets styrka, som endast äges av få.»¹

I sin tidigare nämnda uppsats framhåller Bjerre, att man »icke alltid kunnat värja sig för ett visst intryck av att mänskligheten som helhet låtit . . . bestämma sig av önskan att finna en enda och en otvivelaktigt upphävar orsak till brottsligheten.»³ Detta har också Olle Holmberg i en berömmande artikel tagit fasta på: »Andreas Bjerre avböjer sunt och summariskt alla försök att skära de kriminella över en kam och att blotta deras sjäsliv med något för alla gemensamt 'Sesam, öppna dig!'»⁴

Frågar man sig vad som är de djupast liggande orsakerna till brottet, tvingas man först att stanna inför frågan om arvs- och miljöfaktorernas betydelse. Av Kochs första brev (31/3 1915) till Bjerre framgick, att Koch antagligen utgått från att förbrytarna från Delsbo-miljön och deras öden främst varit beroende av ärftliga faktorer. I GVV är det dock fråga om starkt tryck från miljön på Vargen. Såsom jag tidigare har konstaterat, har Kochs uppfattning förskjutits.

Vargens barn blir hederliga människor. Ser man på de andra brottslingarna i boken, finner man, att miljöns betydelse ofta framhäves, och detta gäller även Frasse. I Förordet betonas uttryckligen, att denne, utan »att från begynnelsen ha haft en sämre andlig utrustning än flertalet människor», hamnade i »utkantens säregna ungdomskriminalitet» och »de homosexuella kretsarna».⁵ Även när det gäller Simon, är den tillfälliga miljöns tryck avgörande. Dock finns det två representanter, i vilkas fall man kan tala om att arvsanlagen har haft den största betydelsen — dessa förbrytare spelar dock inte samma dominerande roll som Vargen och Frasse. Det gäller Berg, som kom från en by, där människorna »voro som drabbade av en invärtes tärande sjukdom, som gjorde dem lite galna, man kunde säga lite ruttna . . . Det blir ibland sådana små ruttna fläckar i gamla, instängda bygder med ingifte och lössläppt råhet.»⁶ Hustrun håller honom uppe en tid, och Berg lyckas »emot naturen» några år göra sig allmänt aktad av sin omgivning, men så småningom pressas han »allt djupare neråt av sitt eget ruttna blod».⁷ Människorna i denna bygd har bara ett intresse, nämligen sprit, och sprit spelar även huvudrollen i alkoholisttjuvens liv. Det befriar honom från hans känsla av maktlöshet, men »brännvinet gjorde honom också en annan tjänst: det upplöste än mer hans från begynnelsen blöta personlighet».⁸

Bjerre drar i sitt kapitel om alkoholisttjuven den slutsatsen, att man,

¹ GVV, 2, s. 331.

² Bj., 2, s. 141.

³ *Social-Demokraten*, 11/9 1913.

⁴ *Dagens Nyheter*, 23/6 1925. Holmberg diskuterar också boken i kap. »Jagmekanismen» i *På jakt efter en världsåskådning*, 1932.

⁵ GVV, 1, s. II. Jfr s. 180.

⁶ GVV, 1, s. 335.

⁷ GVV, 2, s. 290, 291.

⁸ GVV, 2, s. 278.

trots att absolut tillförlitligt material ännu inte sammanställts, har »en ganska bestämd öfvertygelse om att dessa brottslingar så godt som utan undantag äro alkoholdegenererade».⁹ Om orsakerna till Bergs väg mot brottet uttalar han sig inte i sina anteckningar, men den grupp av mördare, som väl närmast Berg skulle kunna räknas till, är den som under kapitelrubriken »Ångest» skildras i Bjerres andra bok. Brottslingar av denna typ anser Bjerre endast i sällsynta undantagsfall ha omformats genom miljöinflytanden under barndomen.¹

Bjerres uppfattning om vad som haft den största betydelsen för just Frasse, framgår inte av brev eller anteckningar. Han anser visserligen — i sitt första brev till Koch — Frasse representativ för en viss klass av storstadstjuvar, men om han menar, att Frasse framgått ur »ligapojkstjuftvarnes» skara, och i så fall vore en produkt av miljön, eller först senare drivits av medfödda lidelser in i förbrytarnas värld, framgår inte.² Denna uppdelning skulle närmast tyda på att Frasse framgått ur den första gruppen och att han i likhet med några av dessa så småningom ingått i yrkesförbrytarnas led.³ Detta skulle stämma överens med Kochs syn på Frasse. Enligt den indelning av förbrytare, som Koch använder (jmf. ovan s. 149), är Frasse i Kochs andra brev till Bjerre av den 16 april 1915 den passive vaneförbrytaren, medan han i GVV (2, s. 299) är den verkliga yrkesförbrytaren.

Man kan i Kochs roman påvisa många likheter med den zolaska naturalismen, bl. a. att han i likhet med naturalisterna haft med den psykologiska vetenskapens senaste synpunkter, och han delar deras intresse, när det gäller att studera miljöns och ärftlighetens nedbrytande inverkan på individen.⁴ Men Koch är inte en konsekvent naturalist och vill inte heller vara det.⁵ Hans moraliska patos lyser ofta, kanske alltför ofta, fram i den objektiva skildringen, och rätt typiskt för romanen är, att Koch inte låter en läkare eller psykolog utan en präst göra rundvandringen i fångelset. Vidare *predikar* Koch — i motsats till naturalisternas ofta kyliga dissikerande — betydelsen av att vårt rättsmedvetande hålls oanfrätt. Hans het-siga temperament bidrar förvisso också till att bryta mot naturalismens krav på objektivitet. Liksom Bourget⁶ ger han plats åt det omedvetna själslivet, och gör halt inför livsgåtorna, då han i inledningen skriver: »Brottslingens psyke är insvept i samma ödesdramats dunkel, som vilar över allt mänskligt själsliv, och de onda makter, mot vilka vi människor ha att kämpa i våra hjärtan, skola säkerligen alltid förbli oförklarade.»⁷

I sin Verdandiskrift framhåller Jonsson, att GVV till det yttre är en naturalistisk roman, som inte väjer för någon verklighet, men att Koch bara på halva vägen följer den deterministiska doktrin, som låter arv och miljö utforma människans öde, och att det Koch »alltid frågar sig när han

⁹ *Bj.*, 1, s. 40.

¹ *Bj.*, 2, s. 85.

² *Bj.*, 1, s. 57, 58.

³ *Bj.*, 1, s. 60.

⁴ Koch delar inte den hos 80-talisterna ofta förekommande synen på brottslingen som en produkt av samhällets orättvisor. Lindström, *a. a.*, s. 177. Se ovan s. 149.

⁵ Rabenius kallar honom för en »naturalismens romantiker», *Ord och Bild*, 1917, s. 667.

⁶ Lindström, *a. a.*, s. 54.

⁷ *GVV*, s. III.

prövar sina gestalter är om de inom sig har någon vilja till moraliskt handlande». ⁸ Kochs syn på detta problem överensstämmer i huvudsak med Jonssons framställning, även om Koch i sin roman inte är alldeles konsekvent. Man kunde peka på att Koch låter några förbrytares öde i GVV vara mer bestämda av arv och miljö än andras. Koch anklagar t. ex. inte Vargen, utan han låter dennes utveckling vara framtvingad av miljön, som får bära skulden, och vad beträffar Berg, så har denne att kämpa mot sitt eget »ruttna blod». »Berg var en av de få människor, som lyckas att med en fruktansvärd kraftanspanning över mänsklig förmåga hålla sig uppe en tid emot naturen.» ⁹ Och kampen kan bara sluta på ett sätt. Koch kan dock innan han lämnar Berg inte återhålla en liten ironisk gliring åt dennes » eget dyra jag». ¹ När det gäller Frasse säger Koch, att dennes »uppfattning av sig själv och sin omgivning var uppenbarligen alldeles riktig i den meningen, att den var en logisk följd av hans egna utgångspunkter och hans egna erfarenheter under livet, han drog på varje punkt de slutsatser, som måste förefalla honom själv mest sannolika. Om han vid det här laget hade varit en man med klart rättsmedvetande och full insikt om sin egen skuld i jämförelse med andra människor, då först hade resultatet varit så till vida oriktigt som det hade varit ologiskt, då först skulle man haft anledning att betrakta honom som till en viss grad sinnessjuk!» ² En något annorlunda uppfattning framskymtar på annat ställe: »Han skulle kunna vara skickligare, slugare, mer energisk, mer målmedveten, då skulle han möjligen lyckas bättre. Att han är oskicklig, enfaldig, slö och hållningslös, det är det som gör honom till en tjuv, det är hans personliga insats i det lilla dramat, som vänder kurvan neråt och inte uppåt.» ³

Mindre tveksam är Koch, när han yttrar sig om den homosexuelle »rättherrn» och om alkoholisttjuven. Beträffande den sistnämnde säger Koch: »Det förefaller så självklart att den fattige arbetaren som super måste bli en tjuv, att man glömmar hans egen individuella ansvarighet och vill söka hela skulden hos omgivningen, ytterst hos samhället. Och ändå är det så, att den stora mängden av fattiga supande arbetare noga akta sig att bli tjuvar . . . Det är en enfaldig sentimentalitet att frikänna från eget individuellt ansvar alla dessa alkoholister som blir tjuvar.» ⁴ Och Koch låter ironiskt »rättherrn» omtala, att »denna företeelse (homosexualiteten) är ett naturligt faktum, oberoende av människors vilja, oåtkomligt för människors lagar.» ⁵ Som på så många andra områden blir Kochs talesman på denna punkt Elias Tomasson, som betonar, att »alla fattia blir inte tjuvar å skökor, de beror allt på deras egen vilja också!» ⁶

För många av förbrytarna i GVV är sprit tillvarons medelpunkt. Framför allt gäller detta naturligtvis alkoholisttjuven: Falk och Berg begär

⁸ *J.*, s. 39. Torsten Fogelqvist har tidigast och utförligast diskuterat detta i sin recension. Jfr ovan s. 149.

⁹ *GVV*, 2, s. 290.

¹ *GVV*, 2, s. 294.

² *GVV*, 2, s. 325.

³ *GVV*, 1, s. 268.

⁴ *GVV*, 2, s. 276—277. Jfr *Bj.*, 1, s. 25.

⁵ *GVV*, s. 296.

⁶ *GVV*, 1, s. 331.

sina brott under rusets inflytande, det första tecknet på att Vargen har kommit på fel väg är att han börjat dricka.

I en artikel i Social-Demokraten⁷ framhåller Bjerre bl. a., att man i kriminalpsykologiska kretsar under de sista åren börjat opponera sig mot »den optimistiska tron på alkoholen som enda källa till all kriminalitet, vilken åtföljde nykterhetsrörelsens första segerrika intåg i Europas vetenskapliga värld ... den mänskliga kriminaliteten har säkerligen oändligt mycket djupare liggande källor än att den skulle kunna antagas utan vidare försvinna från jorden i samma ögonblick som alkoholen». Alkoholen är inte ensam orsak, den kan ej föda kriminella instinkter, men den kan medverka till att framlocka dessa och lösgöra de sexuella drifterna. Därför framför Bjerre som sin åsikt, att kampen mot alkoholismen säkerligen är det mest effektiva momentet i kampen mot dessa förbrytelser.

En god uppfattning om bakgrunden till Kochs aversion mot sprit får man i det intressanta brev, som han den 15 maj 1915 sänt till Bjerre:

»Medbrottsling! Faran ligger inte däruti att man berusar sig, men däruti: att man tolererar ruset. Det är mot denna fara man har att kämpa i uppvaknandets ögonblick. Och det är reaktionen på brottet, som visar allvaret och hållfastheten av brottslingens begär att föra ett anständigt liv. ... Transumt av protokoll, fört vid session inför min Högsta Rätt den 15 maj 1915:

Då ostridigt ådagalagts, att före måleriarbetaren Martin Koch lördagen den 14 maj 1915 förtärt starka drycker till övermått, därav blivit svårt berusad, i vilket tillstånd han demonstrerat sin eländighet för goda människor och brustit i den aktning han bör visa sagda goda människor och vanvårdat det höga mänskliga, vars förvarande varit honom anförtrött, thy prövar Rätten lagligt, att häktade Martin Koch hålles till straffarbete i ett år.

Straffet verkställes i Nykterhetsorden Verdandi, där Koch omedelbart införpassas.»

Kochs moraliska indignation riktade sig, som förut nämnts, inte bara mot alkoholisttjuven utan även mot representanten för de homosexuella kretsarna. Det är i dessa, som Frasse glider in, och ur den skolan framgår han som färdig förbrytare. »Det har alltid vilat en tung tystnad över homosexualiteten sådan den gestaltar sig i verkligheten, och företeelsen torde för sin egen skull inte påkalla att denna tystnad brytes», säger Koch i sitt förord och fortsätter: »Men den har inom det moderna samhället utvecklats till en närmast intill det kriminella liggande gränsföreteelse: en mängd unga män dragas denna väg in i alldeles speciella former av tjuvnadsbrott, de komma i nära beröring med förbrytarvärlden och leva sig in i en positivt kriminell miljö.»⁸ Denna synpunkt, som påminner om ligapojkstjuvarnas i Bjerres första bok och som ligger i linje med Kochs betonande av miljöns betydelse, har väl Bjerre ansett riktig, åtminstone opponerar han sig inte mot den sidan av saken. Så mycket mer upprörd är han över behandlingen av de homosexuellas själsliv, som Bjerre anser vara det enda »icke *allvarliga*» i GVV. Brevet är skrivet den 21 augusti

⁷ Soc. Dem., 11/9 1913. Detta inlägg skickat av Bj. t. K. 20/7 1916. Enkäten bl. a. föranledd av den våldtäkt, som återges i GVV, 2, s. 387 o. f.

⁸ GVV, 1, s. II.

1916, och Bjerre har alldeles nyss läst manuskriptet.⁹ »Lyckligtvis är ju dessa punkter alldeles oväsentliga för det hela och tekniskt icke heller nödvändiga: du kan ju mycket väl föra fram dessa människor som ett socialt faktum, där de behövas, och afsiktligt och *uttryckligen* skjuta ut i det okända deras sjäslif och deras liderlighets genesis — du är ju förresten inte tysk sexualpsykologisk veterinär med skyldighet att prestera ursprungsteorier — observera att du ingen annanstans gjort något liknande och tänk dig att du skulle gjort det öfriga om mördarne, tjuvarne, skökorna etc i klump.»¹ Bjerre vill att Koch skall »ändra icke endast symposion-scenen i Styggelsens tempel, utan alla de (tre²) ställen där du gett dig in på homosexualpsykologi. Jag har ju aldrig i verkligheten och mycket lite i böcker studerat de homosexuella sjäslif, så jag *vet* ju ingenting från detta område. Men de psykologiska konstitutioner eller hypoteser, som du här gör till dina, *verkar* på mig fullkomligt godtyckligt valda, delvis alldeles bestämdt oriktiga, dvs. överkliga, hopgjorda och ingenstans verkligt öfvertygande — hvarken Agaton, Herr Vän eller Råtherrn gör intryck af lefvande människor på mig. Jag vet ju att du inte vill annat än saklighet af mig och att du — egendomligt nog — aldrig hittills blifvit generad däraf, därför kan jag väl nu lugnt skriva mina anmärkningar så abrupt som det nu är nödvändigt. Om den del af det ondas problem som homosexualiteten representerar vet du nog i själfva verket lika lite som jag — och jag har en känsla af, som jag visst förr sagt dig, att detta är ju en för oss alldeles okänd värld med problem som vi inte ens ana; liksom där bland dem finns genier, genomsnittsmän och idioter så finns där tämligen säkert också friska och degenererade, allvarliga och knoddar och pack och alla sorter, alltsammans är okänt, okänt, och du har icke genom intuition kunnat tränga in i detta: det du nu tagit med verkar på mig alldeles dödt, som det var urklipt ur någon tysk afhandlings spekulationer eller mycket grofva observationer (teorien: pervers maktlystnad som upphof till masochism har jag förresten sett hos Krafft Ebing eller Eulenburg). Citeringen af Weininger är alldeles orimlig³ — ja bli nu inte ond, käre vän — men jag skrifer i vanvettig hast och oro: sedan jag börjadt detta brev, har Madeleines verkar börjat.»

Som framgår av GVV tycks Koch på denna punkt inte gett efter för Bjerres uppmaningar att utesluta något avsnitt i texten. Koch ser på homosexualiteten som en av de starkaste yttringarna för egoism och njutningslystnad och har tydligen varit mycket mån om att framhäva detta i sin bok. Troligen har Koch fått uppgifter direkt från homosexuella kretsar eller på något sätt haft kontakt med personer, som känt till dessa problem.⁴ Sigfrid Ullman framhåller i ett brev till mig⁵, att dessa kretsar

⁹ Brevet är skrivet i stor hast (Bj:s fru skall just fara till BB). Jag citerar långa stycken därur, då jag anser det inte blott belysande för denna fråga, utan också typiskt för samarbetet mellan Koch och Bjerre.

¹ Koch låter ju Sven Lilja anklaga sig själf, därför att han inte betraktat arbetarna som individer, *GGV*, 2, s. 178.

² Antagligen *GGV*, 1, s. 206, 2, s. 188—193, 294—299.

³ *GGV*, 2, s. 190? Detta citat har dock hos Koch en ironisk betydelse och antagligen syftar Bj. på ett citat som uteslutits.

⁴ Genom Bjerre har han, som ovan nämnts, fått anteckningar om Stålhands förbindelse med de homosexuella i Sthlm. När S. far till Berlin, har han av en person i Sthlm försetts med reskassa.

⁵ 2/11 1953.

betdede sig »demonstrativt ogenerat på krogar och gator, man kunde inte undgå att kontakta dem, hade jag haft den minsta forskarhåg på området kunde jag med största lätthet fått reda på allt om deras förehavanden. Och så mycket mindre konst var detta för den genuine och på allt mänskligt nyfikne stockholmsgrabben.» Och skildringen av Sven Lilja vid mötet med »rättherrn» har så många självbiografiska drag, att det pekar på att Koch själv mött denne representant för de homosexuella kretsarna. Dessa egna erfarenheter har förmodligen gjort, att Koch på denna punkt ej gett med sig för Bjerres påtryckningar.

Naturligtvis måste Koch fått även andra upplysningar än sådana som nu, 40 år senare, är möjliga att konstatera, och jag undviker av utrymmesskäl att gå in på flera av de karakteristika och de orsaker, som ligger bakom förbrytarnas levnadsöden. Ovissheten vad Koch fått från Stålhands anteckningar gör också vidare undersökningar vanskliga.

Vad gör då samhället för att avhjälpa det onda? Bjerre förebrår samhället, därför att detta inte är konsekvent i sitt sätt att uttala sitt ogillande. Antingen skall straffet vara uppfostrande, detta utsträckas på obestämd tid tills målet är nått, eller göres straffet så avskräckande som möjligt. Men i de europeiska straffsystemen har inte någon av dessa vägar följts, utan förbättringstanken har haft att steg för steg tränga sig fram i ett system, som ursprungligen var byggt på avskräckningsteorier, och Bjerre tror inte mycket på det rådande straffsystemets möjligheter att påverka brottslingar.⁶

Koch har inte mycket till övers för det svenska straffsystemet: »Straffet konstrueras teoretiskt av utomstående människor enligt deras föreställningar om hur straffet möjligen skulle komma att verka på dem själva ... Ingen som föres in i ett fängelse är densamme när han åter föres ut. Och det finns ingen möjlighet att på förhand säga i vilken riktning hans förvandling skall gå eller hur långt den skall sträcka sig. Det är den mest osannolika slump om just den förändring i fångens sinnelag som är önskvärd blir följden av just den strafftid, som noga utmätas åt honom. Hela massan av fångar gå meningslöst in och ut genom fängelseporten.»⁷ Man kan jämföra Kochs synpunkter med de slutsatser Malte Jacobsson drar i en recension av Bjerres andra bok; man kan »icke undgå att göra sig den reflexionen, att fängelsestraffet för dessa grova brottslingar icke kan bli annat än verkningslöst ur pedagogisk-moralisk synpunkt. Fängelsets påverkan infaller för sent. En moralisk uppfostran måste sätta in på ett tidigare stadium, innan ännu de för de nämnda brottslingarna konstitutiva egenskaperna hunnit få riktigt fast form.»⁸

I sina anteckningar diskuterar Bjerre utförligt sin methods principer, av vilka en av de viktigaste är, att man identifierar sig med brottslingen. »Varje människa bär otvivelaktigt inom sig som möjligheter universums alla drifter och det finns därför ingen mänska och ingen mänsklig hand-

⁶ *Bj.*, 1, s. 46—49, jfr *Bj.*, 2, s. 81—83.

⁷ *GVV*, 2, s. 259, 258. Jfr även s. 329. I inledningen nämnde jag Aschaffenburgs namn och hur hans synpunkter även överensstämmer med Kochs på flera punkter. Bl. a. skriver A., s. 260: »Domaren skall tydligen ha endast den enkla uppgiften att som i en priskurant se efter, vilken straffhöjd som är angiven», och Koch använder samma ord när han i *GVV* 2, s. 329 skriver: »Men gör man rätt, när man åter släpper honom ut på klockslaget, sedan år, månader och dagar gått, som blivit utmätta enligt priskurant?»

⁸ *Tidskrift for Retsvidenskap*, Nr 5, 1926, s. 137.

ling, som det skulle vara fullkomligt omöjligt att finna någon anknytning till och i någon mån förstå.»⁹ Det gäller att »bringa upp till medvetande allt det som gömmes i ens egen själ».¹ »Avgörandet för analysens djup blir hur djupt man nått i självanalys», säger Bjerre på ett annat ställe.² Vi har alltså alla kriminella instinkter inom oss, och detta är, enligt Bjerre, en av orsakerna till allmänhetens intresse för det kriminella. I det allmänna rättsmedvetandets triumf, då den som brutit mot lagarna straffats, ser man bl. a. en belöning för att man själv övervunnit dessa omedvetna drifter.³ Och på frågan, varför kännedomen om förbrytarnas själsliv är mer betydelsefullt för mänsklighetens själskännedom än något annat, svarar Bjerre: »Helt enkelt därför att vad vi lära känna hos dessa förlorade och förtappade är det vi — av helt naturliga skäl — efter bästa förmåga försöka bekämpa och dölja inom oss själva.»⁴

Bjerre återkommer ofta till den ur »altruismen framväxande universella solidaritetskänsla som omedelbart föder den universella skuld-känslan».⁵ Denna solidaritetskänsla föder behovet att lära känna lidandet och olyckan. »Sedan Kristus kom till världen lever inom västerlandets människor en absolut, kategorisk, fordran på att förverkliga den universella solidariteten. Detta faktum, som vi icke komma ifrån förr än vi raserat vår nuvarande kultur och skickat Kristus tillbaka till Orienten, gör att varje mänska känner sig personligen ha skuld till varje annans brott — och därför är kriminalpsykologien ingenting annat än mänsklighetens självrannsakan.»

»Så länge vi ingenting veta om de brottsliges själsliv är mänskligheten lik en man, som då man frågar honom: hur är det möjligt att du mördat, att du våldtagit, att du gjort blodskam, vad försiggick då i din själ — ingenting annat har att svara än: det vet jag inte!»⁶ Detta yttrande, som avslutar Bjerres synpunkter i ett avsnitt, där frågan om den universella solidaritetskänslan behandlas, har Bjerre citerat i brev till Koch, kort före sin avresa till Frankrike.⁷

Bjerre framhåller, i sina synpunkter på några författares behandling av brottslingar, nödvändigheten av identifikation med förbrytaren. Dessa skildringar blir levande endast på detta sätt: »Mänskan måste studeras innifrån — även om hon är tusen gånger mördare, menedare, barnaskändare.»⁸

Allt detta är synpunkter, som pekar på den innersta kärnan i GVV. Tydligast kommer detta fram i inledningen till det näst sista kapitlet, det kapitel där Koch gör en sammanfattning och där de viktigaste personerna i bokens förbrytargalleri är sammanförda.

»Slipper jag ännu inte, Herre? Måste jag ännu längre ner?

⁹ Bjerres ant., »Metodens principer» s. 4.

¹ Bjerres ant., »Metodens teknik: att lyssna själiskt», s. 13.

² Bjerres ant., »Om kriminalpsykologiens ändamål», s. 61.

³ Bjerres ant., »Om allmänhetens intresse för brott och brottslingar», s. 3—4.

⁴ Bjerres ant., »Om kriminalpsykologiens ändamål», s. 13. Detta har Bjerre också betonat i samtal med vänner.

⁵ Bjerres ant., »Om kriminalpsykologiens ändamål», s. 20.

⁶ Bjerres ant., »Om kriminalpsykologiens ändamål», s. 18—19, s. 22. Bj. prisar i en anteckning Dostojevskijs medvetande om den universella solidariteten.

⁷ Br. fr. Bj. t. K. 7/11 1915.

⁸ Bjerres ant., »Till inledningen», s. 3.

Han kallade mig och sade: se! Se allt! Till botten!
 Människan grät och kvad i min själ —
 måste jag — måste jag — Herre?
 Rymden teg, öde och tom. Jag måste.
 Vem låg längst nere på djupet som ett kräldjur i den svarta pölen,
 vem ropade, hes av stank, i bottenlöst mörker, vems ansikte såg jag skymta
 emot mig ur dyn — vem var han?

Jag själv.

Människan grät och kved inom mig, hon såg — det var hennes egen bild, som vände sig långsamt och tungt i den ruttnande svarta pölen. Människan i allt levande.»⁰

Ett annat mindre ofta anfört citat, värt att i detta sammanhang påpekas, återfinnes i samma kapitel: »Ingen räddning är möjlig för den, som inte tar alla de osaliga inom sig fram i gudomlighetens ljus och säger: Herre, här äro vi, vad skola vi göra . . . Vad är den värld jag själv har skapat av mitt innersta, när den rymmer och måste rymma även dessa djupens oroliga gestalter — en värld av mörker, som ropar efter ljus! Mitt hopp måste vara även för dem, ingen människa kan frälsas, utan att allt som lever inom henne blir frälsat, hela hennes värld!»¹ »Det är en förbluffande modern psykologi, sådan André Gide genomfört den till dess yttersta konsekvenser», konstaterar Holger Ahlenius.²

III.

Samarbetet mellan Koch och Bjerre tycks till stor del vara slutfört i mitten av november 1915, då Bjerre avreser till Frankrike.³ Av ett förut citerat brev framgår, att GVV tydligen är färdig. »Broder — jag längtar efter att snarast möjligt få läst slut din bok för att få tala mera med dig om alla dessa saker.»⁴ Och av detta brev framgår också, att den bok, som Bjerre länge funderat på, närmade sig sin fullbordan. »Dock har jag sedan det nu i morse blef bestämdt att den [GVV] icke kommer att tryckas förr än i februari hållt på med mitt eget arbete: du förstår nog att jag just nu har svår oro för det? Emellertid tänker jag mig att vi med godt utbyte skall kunna träffas till konferenser äfven innan jag hunnit helt till slutet. Vi ringer alltså i morgon, söndag, förmiddag.»

Den 18 november meddelar Bjerre, att han i all hast måst ge sig av på sin resa. »Broder och vän — jag hann inte rådgöra med dig i förrgår som jag hoppats! Men med den grad av stabilitet som mitt arbete därhemma nu nått, är jag inte rädd att inte kunna fullfölja det om en månad.» Denna månad skulle i själva verket utsträckas till tio år.

Genom Bjerre har också Koch styrkts i sin tro på kriget som en förbrytelse, vilket framkommer i artikeln i Göteborgs-Posten; och i ett brev till S. Ullman redogör han för Bjerres teorier. Efter den mera officiella

⁰ GVV, 2, s. 255.

¹ GVV, 2, s. 329, 328. Jfr även s. 73 och 335.

² Holger Ahlenius, *Svenskt och franskt*, 1950, s. 63 (äv. i *BLM*, jan. 42).

³ I förbigående kan nämnas att både Bjerre och Koch hade sina sympatier under världskriget helt på Frankrikes sida.

⁴ Br. fr. Bj. t. K. 7/11 1915.

rundturen till fronten stannar Bjerre kvar och besöker fångar på sjukhusen i Paris — »och nu har jag alltså här ungefär samma arbete som hemma, blott att det här är hjältar och där...»⁵

Så kommer det år, som Bjerre själv kallar »det långa grubbelåret 1916». Meningen var, att Bjerre skulle skriva ett företal till GVV, men enligt Koch var Bjerre »fullkomligt arbetsoduglig», och Koch ville inte kontakta någon annan fackman. »Detta skulle av Andreas Bjerre uppfattas så, som om jag definitivt misströstat om hans tillfrisknande.»⁶ I sitt brev den 21 augusti 1916 hoppas Bjerre innerligt, att han skall kunna skriva ett företal, »ehuru det nu förefaller mig mera orimligt än någonsin att hvad jag kan skriva skulle ens aldrig så tillfälligt kunna betyda något för en sådan bok som denna». Emellertid tvingas Koch att själv skriva förordet, som är färdigt i början på oktober, och i slutet av månaden ligger romanen på bokhandelsdiskarna.

Varför Bjerre skulle skriva förordet berodde väl inte bara på att han bidragit med så mycket material och så många råd, utan förorsakades även av att de båda ville undanröja så många angreppspunkter som möjligt — man väntade att ett angrepp skulle riktas mot boken och att en häftig debatt skulle uppstå.⁷

Men det blir ingen tidningspolemik — tidningarna är i allmänhet mycket positiva. Bjerres omdöme framgår av det ovan nämnda brevet. »Jag vill nu blott säga dig, så kort som möjligt, att din bok står för mig som det utan all jämförelse starkaste och allvarligaste arbete, som framkommit i Sverige efter Strindbergs död; särskildt kände jag, då jag läste andra delen, och kanske alldeles särskilt dess senare hälft, en fläkt af det hårdt religiösa och absolut fordrande lifsallvar och den kraft att föra fram detta i mönster utan en skynt af sentimentalitet eller darrning åt något håll, som . . . ja, som endast finnes hos de alla starkaste och största. Du vet nog precis hvad jag åsyftar med dessa famlande ord — och du vet också att vårt personliga förhållande aldrig påverkat min uppfattning af dina böcker.» Jag är glad att jag känt detta för denna bok —⁸

GVV blir, på några få undantag när¹, mycket välvilligt mottagen. Den första recensionen är skriven av John Landquist, och han berömmar speciellt teckningen av Frasse, men tror att skildringen av de homosexuella kretsarna inte är sann. »Kochs roman inger föreställningen, att den homo-

⁵ Brev fr. Bj. t. K. (antagl. 2/12 1915).

⁶ Brev fr. K. t. K. O. Bonnier. 14/7 1916.

⁷ »denna bok kommer ju givetvis att bli föremål för mycken strid», Br. fr. Bj. t. K. 21/8, och K. i brev t. K. O. Bonnier 6/10 1916: »Naturligtvis skall jag även uppta den offentliga polemik för boken och dess utgivande, som kan synas nödvändig.» Och den 28/12 tackar han K. O. B.: »Till fullo inser jag den risk förlaget löpt, och jag behöver väl inte säga, att jag skattar mycket högt det förtroende Ni därmed visat mig och mitt arbete.» Det förhållandet att förlaget väntar i nära ett år med att trycka boken visar, hur allvarligt förlaget sett på saken.

⁸ Prof. V. Lundstedt betonar, att Bj. mycket uppskattade Arbetare och Timmerdalen, när dessa utkom. I brev 20/3 1918 till M. K. framhåller Bj., att han i Arbetare speciellt uppskattat barnens vandring hem. Hedvig af Petersens berättar, i sitt tidigare åberopade brev till mig, att Bjerre en gång tog henne med in i en bokhandel och gav henne Kochs alla då utkomna arbeten.

⁹ Br. fr. Bj. t. K. 21/8 1916. Samma brev innehöll kritiken mot vissa partier om homosexualiteten i GGV.

¹ Av de stora tidningarna är endast *Svenska Dagbladet* (Olle Holmberg), 27 nov. 1916, negativ i sin kritik.

sexuella trafiken skulle vara vida mera utbredd än mängden av människor torde ana.»² Kochs oräddhet på denna punkt berömmes däremot av »Tiden», som förundrar sig över att en månad gått, utan att mer än två recensioner om GVV skrivits, »men det har talats om den överallt och talas än. Så föga kan pressen understundom vara en mätare på vad som är 'intressant' eller värt uppmärksamhet.»³

Vad som särskilt berömmes är brottslingspsykologin. Ivan Pauli i *Arbetet* anser, att GVV är »ett kriminalpsykologiskt dokument utan motstycke i vårt lands litteratur»⁴, och märket E. M. i *Vestmanlands Läns Tidning* anser, att avsnittet om Simon »kan vara värt begrundande, särskilt nu då frågan om reformering av strafflagen är aktuell».⁵ Fäderneslandet har intervjuat en fånge om förhållandena på Långholmen och denne bekräftar sanningshalten i »Martin Kocks stora samhällsroman Guds sköna värld».⁶ Richard Janson är imponerad och uttalar, »att vi drista oss nästan fastslå Martin Koch såsom vår förste verkliga kriminalpsykolog».⁷

Då boken utkom, arbetade Martin Koch i Göteborg på Göteborgs Handelstidning, och detta bidrog säkerligen till att GHT och GP har mycket initierade recensioner. Torsten Fogelqvist framlägger sina synpunkter på speciellt brottets psykologi, och Birger Bäckström upplyser oss om att det icke torde »vara någon indiskretion, om man meddelar, att Koch haft o begränsad tillgång till en framstående kriminalpsykologs samlingar. Detta borde man för övrigt nästan kunna gissa sig till efter att ha läst exempelvis den mästertliga skildringen av en rad olika förbrytartyper, som förekomma i slutet av andra delen, eller fångesleprästens samtal med bokens huvudperson, Frasse Karlsson-Gyllenhjelm, där kriminalistens sakkunskap och diktarens gestaltningförmåga i förening åstadkommit ett stycke psykologi, som man gott kan kalla uppenbarande.»⁸

Även om några initierade hade kännedom om Bjerres betydelse för GVV, skulle det dock dröja länge innan det blev bekant för en större krets. 1925 dog Bjerre, och först fjorton år senare undrar John Karlzén, om Koch inte har fått hjälp av Andreas Bjerre.⁹ Först genom Thorsten Jonsson blir det bekant, att det var Bjerre, som hade svarat för »den moderna kriminalpsykologiska sakkunskapen», som omnämns i förordet till GVV. Men ännu så sent som 1952 beröres kriminalpsykologin i GVV i en för övrigt utmärkt artikel¹ — där speciellt den moderna uppfattningen av brottet och påpekandet, att Koch fått sin ende efterföljare på detta område i Thorsten Jonsson betonas — utan att Bjerres namn nämnes².

Det skulle dröja över ett år innan Koch och Bjerre återknöt vänskapen. I brev den 15 oktober 1917 önskar Bjerre, att han kunnat hälsa på

² *Dagens Nyheter*, 31 okt. 1916.

³ *Tiden*, dec. 1916.

⁴ *Arbetet*, 23 nov. 1916.

⁵ *Vestmanlands Läns Tidning*, 5 dec. 1916.

⁶ *Fäderneslandet*, 28 nov. 1917.

⁷ *Västra Östergötland*, 19 dec. 1916.

⁸ *Göteborgs-Posten*, 5 dec. 1916.

⁹ J. Karlzén, *Martin Koch, Svensk Litteraturtidskrift* 1939: 2. Även Ahlenius har i a. a. frapperats av likheten mellan GVV och Bj. 2.

¹ Åke Nordin i *M.T.* 4/5 1952 i en serie om klassiker.

² Samma år som J:s *Verdandiskrift* utkom (1941), visade J. sitt intresse för brottslingspsykologi i novellsamlingen »Fly till vatten och morgon».

Koch i Göteborg »och fått klarat upp det nödvändiga efter ett års tystnad». Man frågar sig onekligen vad som ligger bakom detta avbrott.

Thorsten Jonsson framhåller, att Bjerre genomgick »manuskriptet innan det trycktes — en smula oroad, ty han fruktade att hans meddelanden till Martin Koch av fängelseledningen skulle uppfattas som indiskretioner».³ För sina vänner Karl Schlyter och Vilhelm Lundstedt har Andreas Bjerre framhållit, hur upprörd han var över att Koch utnyttjat allt hans material, och att allt som utgjorde det psykologiskt bärande i de förbrytarspsykologiska skildringarna stammade från honom. Det är väl närmast detta som kommer till uttryck i följande brev, vilket jag funnit bland Bjerres efterlämnade papper.

5/4 1917

Broder Martin!

Eolsharpa (af lat. Aeolus, vindarnas härskare), instrument, bestående af en rektangulär resonanslåda af furu, öfver hvilken äro spända flera, vanligen unisont stämda, strängar af olika tjocklek, hvilka, när instrumentet ställes i ett öppet fönster, genom vindens inverkan låta höra både sin grundton och sina alikvoter i brutna ackord af en ofta fantastiskt förtrollande klang. En liknande förnimmelse kan man förskaffa sig genom att lägga örat tätt intill en telegrafstolpe. (Nordisk Familjebok Band 7 sp. 674.)

*Din vän
Andreas*

Obs! Detta är icke en kopia, utan aldrig afsändt!⁴

Man har svårt att förstå alla detaljer i förhållandet mellan Bjerre och Koch omedelbart före och efter utgivandet av GVV. Enligt min uppfattning torde detta förhållande i huvudsak ha utvecklats sig på ungefär följande sätt. Av vad som ovan nämnts i Bjerres brev till Koch — november 1915 — och av yttranden om den energi han under hösten känt sig i besittning av, har det antagligen varit meningen, att GVV och Bjerres bok om mördare skulle publicerats ungefär samtidigt. Emellertid tycks Bjerres krafter ha svikit honom, och han har inte varit i stånd att samla sig så, att han kunnat ge ut någon bok. Att Koch av alla diskussioner, som förts vid deras konferenser, tagit upp så mycket som möjligt av vad han lärt sig — Bjerre framhåller för övrigt i ett brev med vilken oerhörd lätthet Koch sätter sig in i ett nytt ämne — kan man naturligtvis ta för givet. Men att sedan bestämma var de båda ansåg att gränsen för vad som skulle publiceras borde gå, är naturligtvis svårt. Att dock den för-synte vetenskapsmannen och den stridbare författarens uppfattningar i denna fråga skulle skära sig, kan man kanske utgå ifrån. Under tiden fram till september 1916 tycks det ha varit meningen, att Bjerre skulle ha skrivit ett förord. Den viktigaste orsaken till att så inte blev fallet är troligen — förutom de ovan nämnda — att Koch hade fått för mycket material av Bjerre, och Bjerre har tydligen förhindrat, att hans namn nämnes i samband med GVV.

Säkerligen kände Bjerre bitterhet efter detta. Hans säkerligen ganska

³ *J.*, s. 46. Den son, som föddes hösten 1916, dog efter någon vecka, och Bjerre var mycket nedstämd. Bjerre ansåg, att Koch visat stor likgiltighet vid sonens död, och detta har möjligen medverkat vid brytningen.

⁴ Detta har Bj. även muntligt framfört till K. Schlyter.

vittomfattande planer på att bli författare, något som sedermera blivit en önskan att göra en insats på kriminalpsykologins fält, hade åter gått om intet, och många av de tankar han haft har — utan att Bjerres namn förekommer i något sammanhang — dykt upp i GVV. Vilken kontrast mot denne tveksamme grubblare utgör inte den rastlöse och med intensiv livsaptit utrustade Martin Koch, som förutom strålande reportage under tiden från debuten 1911 till Paris-resan 1920 utgav inte mindre än femton arbeten.

I slutet av 1917 började de åter träffas. En god bild av förhållandet dem emellan får man av ett brev från Bjerre, som på Kochs konstaterande om deras samvaro efter 1917 svarar: »Vi har ju, broder, alltsedan den långa tystnaden emellan oss ingen enda gång åter kommit in på personliga problem. Och jag har ändå till nu känt det som om detta vore det enda riktiga för oss — vår samvaro behöfver ju vid Gud därför inte bli tom, vi har ju verkligen glädje nog i att dela hvarandras utstrålning kring klotet och in i de högst förunderliga mänskossjälarnes världar. Först efter detta ditt brev har jag åter börjat känna det som gudsmening — för att inte säga Guds mening — att vi åter nalkas det djupast individuellt personliga. Och jag tror alltjämt att vi bör nalkas detta långsamt och med stor försiktighet. Hvad som *utan* intimitet i detta finns emellan oss är af för stort värde för att bära riskeras, och å andra sidan känner jag mig *tämligen* säker på att, just med långsam försiktighet här, möts vi någon gång i en passande framtid, i den hänsynslöst personliga öppenhet som vi — eller kanske var det bara jag? — allt för bryskt forcerade under vår bekantskaps första tid, 1915, — naturligtvis i den glada känslan af vår 'Wahlverwantschaft'.»⁵

När Bjerre meddelar, att han troligen kommer att göra ett besök hos Koch i Paris, blir Koch glad som ett barn. Besöket uppskjutes dock, och Koch söker uppmuntra Bjerre: »Du har ännu inte levat Andreas Bjerres rätta liv. Det är det livet som nu väntar dig. Portgången är jävligt dyster. Men sedan porten en gång öppnats börjar ditt liv.»⁶ Och när Bjerre äntligen kommer, berättar Koch i ett brev till sin moder: »Andreas däremot förstår dessa saker [rättsproblem] — han har ju i Dorpat under sin sjukdom skött två professurer, rättsfilosofi och straffrätt. Han bor här i närheten, och vi sitta om kvällarna på ett litet kafé och rasonera vid ett glas öl igenom alla de frågor, som äro gripbara för människoanden. Det är en intellektuell fest, som jag trodde att jag, arme krake, aldrig mer skulle få uppleva. Och vad det betyder för mig, att få utsätta mina teorier för den skarpaste tänkbara vetenskapliga prövning — det behöver jag ju inte beskriva.

Detta är det lyckligaste som hänt mig, sedan jag lämnade Sverige.»⁷

När det gäller att utreda förhållandet mellan två människor, är det alltid svårt att annat än ytterst summariskt påvisa vad den ene mottagit från den andre. I denna undersökning har jag velat visa vilken betydelse Bjerre haft för de kriminalpsykologiska partierna i GVV, men jag har inte berört frågan, huruvida Bjerre direkt eller indirekt legat bakom även andra partier i boken. Man skulle kanske kunna gissa sig till, att han

⁵ Br. fr. Bj. t. K. 2/11 1918.

⁶ Br. fr. K. t. Bj. 2/11 1921.

⁷ Br. fr. K. t. Agnes Koch, 26/1 1923.

även här skulle haft inflytande, men på dessa punkter finns inte något material tillgängligt. Man kan dock förmoda, att bekantskapen med Bjerre intensifierat Kochs intresse för teoretiska problem och fördjupat hans människokunskap. Jag slutar med att citera professor Vilhelm Lundstedt, som i serien »Så formades jag» i sin artikel konstaterar⁸, att denna »skulle vara onödigt ofullständig, om jag icke till sist antydde inflytandet på min utveckling av ett mer än 15-årigt umgänge med en psykologiskt djuplodande man, vars sanningslidelse icke kände några gränser. Hans namn var Andreas Bjerre.»

⁸ »Så formades jag», 14 artiklar från *Stockholms-Tidningens* fjärde sida, 1952, s. 67.

Värdefullt Koch-material har ställts till mitt förfogande av fröken Elin Holmén, fröken Alli Svedberg, fru Margit Ullerö, f. hovrättspresidenten Karl Schlyter, konstnären Sigfrid Ullman och Bonniers förlag.